

Innehåll

Förord 7

Kapitel 1

INLEDNING 9

Med avstamp i Åmål 9

Genus som process 11

Att koppla genus till sexualitet 13

Ett forskningsmässigt sammanhang 16

Normalisering 20

Skilnadens betydelse 24

Tjejer emellan 26

Två grupper – två klasser 31

Metod 38

Forskaren i fält 43

Disposition 48

Kapitel 2

FINA FLICKOR SPOTTAR INTE 51

Två möten 51

Att ringa in det normala 53

En normativ feminitet 57

Känsans genus och genus som känsla 63

Klassbundna strategier 66

I opposition 78

Disidentifikation 90

Känslostrukturer 96

Kapitel 3

MED RÄTT KORT PÅ HANDEN 103

Alla hjärtans dag 103

Den heteronormativa genusordningen 105

Att speglas heterosexuellt 109

En ständig balansakt 117

Bästisen framför allt 126

En självgenererande sanning 136

*Fanny Ambjörnsson: I en klass för sig.
Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer.*

Ordfront förlag, Box 17 506, 118 91 Stockholm
www.ordfront.se ferlager@ordfront.se

© Fanny Ambjörnsson 2003

OMSLAG: Lotta Köllhorn

TYPOGRAFI: Göran Skarbrandt

SÄTTNING: Ytterlids i Falkenberg

TYPSNITT: Adobe Caslon Pro

FINA FLICKOR SPOTTAR INTE

Två möten

Första gången jag kommer till gymnasieskolan är det vår. Fåglaorna sjunger och hela skolbyggnaden är full av byggställningar, en sista ansträngning att få renoveringen färdig inför skolv Slutningen. Jag släntrar in i byggnaden, förbi ett antal smygrökande tjejer, och vidare in i korridoren, där några elever sitter och väntar på en bänk utanför ett klassrum. Vid en pelare utanför biblioteket står två tjejer och tittar nyfiket på mig. Det syns uppenbarligen att jag inte hör till skolan. De viskar sinsemellan och den ena pillar lite vänskapligt på den andras halsband. Båda bär tajta linnen i pastellfärger med tunna axelband, koftor hängda ovanpå axlarna, jeans, gymmaskor och håret ordentligt uppsatt i tofs.

Jag sätter mig på en bänk i närheten av tjejerna. Det dröjer inte länge förrän de kommer fram till mig och lite försynt undrar om jag letar efter någon. Jag berättar varför jag är där, att jag är intresserad av att studera unga kvinnors förhållningssätt till föreställningar om hur man ska vara som tjej. Det är första gången jag testat idén på de tjejer som är måltavla för min undersökning. De svarar genast och med stort intresse: »Nej, *gudd* vad intressant!« utbrister den ena av dem.

»Det är precis vad jag skulle göra om jag fick göra nån sån undersökning eller nåt sånt.« »Vadå, menar du?« undrar jag. »Jo, men att ta reda på vad det är som tjejer utsätts för. Skönhetsidealen och så. Anorexia ... Eller vad vi ska leva upp till och sånt. Det läser man ju om överallt. Men det vore kul att verkligen ta reda på hur det är bland vanliga tjejer. Verkligen jättespännande!« förklarar hon. Kompisen nickar intresserat

till stöd. »Du kan väl komma till vår klass och kolla. Det skulle vara jättekul om du var i vår klass.«

Tillmötesgående, intresserade, aningen tillbakadragna och samtidigt nyfiket kontaktsökande. Vanliga, vänliga och tillgängliga. Det var mitt första intryck av S-tjejerna efter detta första hastiga möte med dem, den där första dagen i skolan. Detta intryck var något som huvudsakligen bekräftades när jag, några månader senare, kom tillbaka för att inleda fältarbetet. I kläder som framför allt premierade det måttfulla, noggrant uttänkta, men ändå vardagliga, såg man dem ofta vandra tillsammans i korridoren, vänligt småpratande, med skolböckerna tryckta mot bröstet. Iklädda snävt skurna jeans, gym-paskor eller läderstövlar, figurnära tröjor i ljusa färger som inte visade »allt för« mycket, och måttfullt sminkade och smyckade. Sällan hörde jag dem skrika eller ropa åt varandra i skolans allmänna utrymmen. De utbrött av känslsamhet som syntes var, med några få undantag, friss, skratt eller retsamma skämtsamheter. Skulle jag med några generaliserande ord tvingas beskriva den mest representativa S-tjejen vore det alltså med ord som just mjuk, måttfull, vänlig och socialt tillgänglig.

Det var under en av de där första tvekande dagarna som jag mötte Veronica. Liksom den första kontakten med S-tjejerna har den fastnat i minnet. Jag satt i en av de ändlösa korridorerna jag ännu inte lärt mig att skilja från varandra och väntade på att en lektion skulle ta slut. Spanade lite planlöst när jag hörde en hög, bestämd röst en bit bort. Veronica, som var åtminstone två storlekar större än de tjejer jag hittills koncentrerat mig på, kom klampande genom korridoren. Närmast ingenting i hennes uppenbarelse påminde om S-tjejerna. Kanske var det hennes Buffalo-skor som fick henne att liksom strutta och klampa fram på en och samma gång. Kanske var det hennes sätt att självmedvetet puta med bröstet samtidigt som hon inte verkade bry sig nämnvärt om att hennes supertajta byxor tillät magen att välla över betänkligt.

Det visade sig att Veronica gick Barn- och Fritidsprogrammet, i en klass med nio andra tjejer, av vilka ungefär hälften var av hennes kaliber. Den resterande delen av klassens tjejer var sällan lika drastiska

och uttrycksfulla. Däremot behärskade de samma sorts språkbruk och klädde sig i liknande kläder som Veronica och hennes vänner.

Om den generaliserade bilden av S-tjejen handlade om måttfullhet, kontroll och vänlig tillgänglighet, såg en karaktéristik av BF-tjejen visentligt annorlunda ut. Kläderna hon bar sträckte sig från löst hängande träningsoveraller till rejält urringade tröjor, tajta linnen och stretch-byxor. Flertalet av dem var piercade på fler ställen än enbart öronen. Ansiktena var ofta omsorgsfullt sminkade med noppade, påmålade ögonbryn och mascara.

Den noggranna sminkningen ackompanjerades av ett i det närmaste burdust uppträdande. I stort sett alla tjejer i klassen – utom Samira, som med sin utländska härkomst och sjalbeklädda huvud var den enda som radikalt avvek från mönstret – använde sig av ett språk kryddat av svordomar, sexuella anspelningar, och skämt om prutt och bajs.²⁷ Språket kompletterades av ett rörelseschema som närmast kan beskrivas som traditionellt maskulint. De klampade i korridorerna, hängde lealöst över bänkarna i klassrummet och vickade provokativt på stolarna tills de var nära att ramla över. I jämförelse med andra tjejer i skolan utstrålade de alltså både en sexuell tillgänglighet och en i det närmaste uppröriskt kaxig världsloshet.

Att ringa in det normala

Detta kapitel handlar om normer och ideal. Om hur man förhåller sig till, ifrågasätter, införlivar och gör motstånd mot föreställningar om hur man ska vara som tjej. Och om hur dessa förhållningsätt, såsom jag huvudsakligen lokaliserade dem bland tjejerna, var tydligt kopplade till klassbakgrund och i detta fall till skolans skilda gymnasieprogram.

Jag kommer alltså i detta kapitel att utgå från de båda tjejgrupperna som åtskilda. Det var nämligen åtskilda som de allra oftast var och genom åtskillnad som de till stora delar tycktes formulera sin egen position. Även om några av tjejerna i de två klasserna kände varandra från högstadiet, var det ytterst få som umgicks över »klassgränserna«

(jfr Eckert 1989:49). Sällan, om någonsin, såg jag dem hamna vid samma bord i matsalen, närma sig varandra i korridoren eller på annat sätt skapa kontakt. Därför byggde de föreställningar tjejrna uttryckte om varandra oftast på iakttagelser gjorda från en viss distans: på allmänt skvaller, lösa idéer och långt dragna slutsatser. Även om sådana utsagor kan verka godtyckligt flytande till sin karaktär ska jag visa hur de stod i förhållande till vad jag kommer att kalla en *normativ feminitet*, samt hur de därigenom kom att strukturera de båda tjejgruppernas skapande av genus.

Rassel, rassel i korridorerna

Min första uppgift var att undersöka med vilken retorik de båda grupperna presenterade sig själva och varandra. Det var uppenbart att det framför allt var om BF-tjejrna som man tycktes ha åsikter. Bland såväl lärare och skolpersonal som övriga elever var de (ö)kända som stökgiga elever med grovt språkbruk och ett allmänt ointresse för skolan. En allmänt spridd uppfattning var att Barn- och Fritids-, tillsammans med Handels- och Administrationsprogrammet hade lägst status i skolan och således också inhyste elever med låg status.

Däremot var det inte genom hänvisning till framtida yrke eller klassposition som den negativa bestämningen skedde. Snarare var det utifrån föreställningar om hur man bör bete sig som tjej som eleverna i BF-klassen utpekades som avvikande. På min direkta fråga lägger Karin i S-klassen huvudet på sned och tittar forskande på mig: »Ja, vill du veta vad *egentligen* tycker?« säger hon långsamt. Jag nickar. »BF är såna som har savannbyxor där stringtrosorna syns igenom, värsta råsminkningen. 'Tjaba' och så, de försöker vara coola. De har inte samma trygghet hemifrån och därför får de attityd. Som att de vill ha uppmärksamhet genom sina tajta byxor.« Hon tar en paus och betraktar mig noggrant. Sedan fortsätter hon: »Men med ES [samhällsvetenskapsprogrammet, min anm.] är det mer blandat. Det är inte lika mycket 'kickers' och attityd. Det är mer vanligt folk som kämpar i skolan. Kanske 80-90% vill ha bra betyg och få det bra i livet. Det är definitivt inte lika mycket festande, runtknallande och

skaffa barn. Hur många sammare [samhällselever, min anm.] har blivit gravida om man jämför med BF? Vi har mognat från det.«

Den beskrivning Karin ger av de olika programmen var, om än ovanligt rättfram och tydlig, relativt allmänt omfattad av övriga elever i skolan. Att det existerade skillnader grupperna emellan, där framför allt eleverna som gick BF och HP utpekades som överdrivna, avvikande och i vissa fall onormala, var en närmast självklar uppfattning. Men det var inte enbart bland tjejrna i S-klassen som skillnaderna formulerades. Även bland BF-eleverna var uppdelningen mellan studier och yrkesförberedande program tydligt närvarande. När jag diskuterar saken med Lollo och Marielle förklarar de att sådana som går Natur- och Samhällsvetenskapsprogrammen kanske är mer studiemotiverade. Det är, helt klart, en annan stil på dem: »Man tänker på dem som *flottiga* typer med brillor«, säger Marielle och skrattar. »Ja, och om BF tänker man 'rassel rassel' i korridorerna, såna som typ gör mer väsen av sig«, fortsätter Lollo. Lotta, som också går BF, påpekar att det är lätt att se skillnad på programmen. »Det är liksom bara att kolla in gångstilen«, säger hon. »De som går bra program har ofta så här 'bra-självförtroende-gångstil'. De är typ *förnäma*. Går rakare i ryggen och kollar snett på såna som går BF. De har kanske bättre klädstil. Det verkar som om de har mer pengar.«

I stort skrev eleverna i Barn- och Fritidsklassen under på uppdelningen i mer eller mindre studiemotiverade elever, där de som gick de Samhälls- och Naturvetenskapliga programmen betraktades som »finare«, rikare, med mer status och självförtroende. Däremot tolkades inte alltid dessa egenskaper i entydigt positiva termer. När jag frågar Jenny, som går i BF, om skillnaden mellan de olika programmen förklarar hon med illa dolt förakt: »Tjejrna i Natur och Samhälls är *finare* kan man säga. De går liksom med sina små dräkter i skolan. De är lite fina i kanten, lite mer strikta. De sitter typ inte i korridoren och skriker 'bajskorv', utan kanske fint på caféer istället. Släpper typ inte loss. De kanske tar 'ett glas *viiiiii* med lite vatten till' [snipigt, fisförnämt tonfall]. Du fattar var?« kommenterar hon menande åt mitt håll. »Men de har väl fått den uppfostran, deras föräldrar är väl lite finare. Vi

är mer vardagliga arbetare.« »Vadå, menar du?« undrar jag. »Att ni skulle vara mer er själva eller vadå?« Jenny funderar en stund. »Ja, kanske mer så. Mer äkta och så. Eller liksom inte så satans tillgjorda. Man är den man är, liksom. Vi är inte lika måna om hur man ser ut. Ska man vara så där fin i kanten så *måste* man väl förstå sig ibland. De kan nog inte vara så fina *bela tiden*. Det kan ju bara inte funka i längden.«

Med några få undantag tycktes de närmast karikerade beskrivningarna de olika elevgrupperna ger av varandra stämma överens. I S-tjeiernas munnar blir BF ett program för sådana som gärna skriker i korridorerna, har en hård attityd, klär sig utmanande och inte gör sina läxor. Och BF-tjejerne beskriver följaktligen S-eleverna som strikta, fisförnäma, kontrollerade, med koll på skolan. Dessa simultana beskrivningar av varandra, uttryckta i ord som fisförnäm, överdriven, normal och skrikig, rörde sig längs med klassmässiga linjer och måste alltså betraktas mot bakgrund av tjejernas skilda tillgångar till ekonomiskt, socialt och kulturellt kapital. Men de är också (och samtidigt) intimt kopplade till föreställningar om genus, sexualitet och kanske framför allt idéer om och förhållningssätt till en normativ femininitet.

De båda tjejgruppernas negativa formuleringar om varandra bör nämligen inte enbart betraktas som två alternativa sätt att beskriva världen. De avslöjar också en hierarkisk ordning nära förknippad med föreställningar om hur man ska/får/bör vara som tjej. För medan BF-tjejerne visserligen förklarade sig vara mer äkta än de fisförnäma S-tjejerne, var de samtidigt fullständigt på det klara med att deras betyden inte var allmänt uppskattade. »Vi hörs mer och skriker och så«, säger Lotta oppriktigt när jag frågar. »Men jag tycker att det är starkt att stå för att man går BF«, fortsätter hon. »För det är så mycket skit-snack om oss.«

S-tjejernas sätt att uppträda uppfattades alltså ofta som både mer förväntat och normalt av såväl lärare som merparten av skolans elever. De beskrevs som »normala« i relation till det tänkt avvikande, som »vanliga« i motsats till det »överdrivna«. Detta kan till viss del förklaras med att deras beteende också var mer normalt i bemärkelsen mer allmänt förekommande i skolan. I den årskull jag följde var det enbart

ca 30 % av eleverna som gick ett yrkesförberedande program (BF eller HP). Tjejerne i BF-klassen stod alltså ut som undantag, som tydliga avvikelser från de sätt på vilka flertalet av skolans tjejer betedde sig.

Samtidigt sammanföll denna ordning med en mer allmänt utbredd föreställning om hur tjejer normalt sett bör uppträda – en ordning som uppträtthölls av både lärare och elever. Vi ser alltså en sammanblandning mellan *är* och *bör*, mellan predikat och imperativ, där det mest vanligt förekommande också framstår både som det naturliga, mest ätråvårda och ideala. När Jenny med förakt i rösten förklarar att samhällstjejerne är tillgjorda och fina i kanten innebär det därför inte samma typ av stigma som när Karin antyder att BF-tjejerne knullar runt och skaffar barn på grund av att de är omogna.

En normativ femininitet

I inledningskapitlet beskriver jag hur normer skapas och uppträtthålls genom utpekandet av avvikelser. Med utgångspunkt i S-tjejernas negativa tal om BF-tjejerne kan vi alltså få en första, diffus karta över vilka egenskaper som allmänt ansågs ätråvårda för en tjej. I motsats till den kaxiga attityd BF-tjejerne beskyldes för att ha, hyllade S-tjejerne ideal som inlevelseförmåga, mjukhet, empati och tolerans. I samma stund som BF-tjejerne omtalades som festprissar som knullar runt och blir med barn synliggjordes S-tjejernas strävan att visserligen ha kul och släppa loss, men alltid inom gränsen för det måttfulla och respektabla. Och där BF-tjejerne förklarades ha »värsta råsminkningen« valde S-tjejerne att smycka sig mer moderat.

Den normativa femininitet som S-tjejerne sökte förkroppsliga skulle alltså, mot bakgrund av dessa uttalanden, inbegripa egenskaper som måttfullhet, kontroll, inlevelseförmåga och tolerans.

I det offentliga rummet

De måttfulla och kontrollerade kroppar som jag kopplade samman med S-tjejerne var framför allt kroppar som rörde sig i det offentliga rummet, det rum där man betraktades av andra, »utomstående«. Det

var alltså företrädesvis i den offentliga miljön, såsom i klassrummet eller skolkorridoren, som dessa beteenden var tydliga. Så snart den trygga tjejgemenskapen lämnades fick jag en känsla av att deras dittills mer frisläppta, ryckiga, storvulna eller okontrollerade rörelser snabbt byttes ut mot ett mer måttfullt och kontrollerat kroppsspråk. I skolkorridorerna, en av de arenor där elever mötte, bedömde och bestämde varandra, kom S-tjejernas kroppar följaktligen att utmärkas av just en mjuk och kontrollerad måttfullhet: små rörelser och behärskade minspel.

Den återhållsamhet som karakteriserade flertalet av S-tjejernas kroppsrörelser ackompanjerades av en närmast sensuell, kroppslig kärvnlighet. Inte sällan såg jag dem stå lutade mot varandra i korridoren, mjukt massera varandras axlar eller smeka varandras handflator. Ofta utdelades spontana kramar, ibland satt de i varandras knä på de hårda bänkarna utanför klassrummen. Även i relation till mig visades ofta en kroppslig närhet. Redan någon av de första veckorna inför livades jag i gruppen av »krambara« individer, och det hände ibland att de bad mig massera dem eller fläta deras hår.

En sorts tillbakadragen försiktighet, kryddad med en kroppslig närhet, var även något som präglade S-tjejernas beteende under lektionstid. Trots att jag under den första tiden i skolan förvånades över hur utåtriktade, pratsamma och öppenhärtiga tjejerna var, fanns det en tydlig diskrepans mellan beteendet i det könsblandade klassrummet och i den renodlade tjejgemenskapen. Till skillnad från samtalen vid det könsseparerade lunchbordet, där tjejerna ofta talade med höga röster, avbröt varandra eller småbråkade sinsemellan, var deras agerande i klassrummet oftare av mer kontrollerad och måttfull karaktär.

Den feministiska forskning som sedan slutet av 1970-talet uppmärksammat skillnader i villkor mellan killar och tjejer i skolan har påpekat att tjejer tenderar att ta både mindre tid och plats i klassrummet än killar (se t.ex. Wernersson 1977, Einarsson & Hultman 1984, Molloy 1992). Dessutom upplevs denna ordning ofta, av alla berörda parter, som en jämlik sådan.²⁸ I den S-klass jag följde stämde denna beskriv-

ning bara delvis. Ofta visade de stolpar jag noggsamt ritade i kanten på anteckningsblocket att tjejer och killar öppnade munnen ungefär lika ofta. Däremot uttalade man sig på olika sätt och i skilda sammanhang. Medan tjejerna oftare, gärna enstavigt, svarade på direkta frågor, tog killarna snarare själva ordet. Det var ytterst sällan en tjej spontant ropade ut sitt svar i klassrummet, något som närmast var en outtalad regel bland många av killarna. Dessutom kom tjejerna att i långt större utsträckning tala offentligt i ämnen som uttryckligen handlade om frågor som rörde genus eller traditionellt kvinnliga områden. I ämnen som behandlade kvinnors roll i historien, eventuella skillnader mellan män och kvinnor eller mer existentiella livsfrågor var tjejerna alltså långt mer aktiva än killarna. I de flesta andra ämnen var däremot killarnas röster i majoritet.

Som illustration låter jag läsaren följa med på S-klassens historielektion, som sedan några veckor tillbaka leds av Jakob, en kandidat från läroverksskolan. Jakob har lagt upp undervisningen i tävlingsform, där eleverna med hjälp av ledrådar gemensamt ska lista ut vilken ledare i historien han tänker på. Eleverna tävlar alltså gemensamt mot läraren. De har enbart några gissningar på sig, och förväntas därför konferera sinsemellan innan de levererar sina svar. När de väl listat ut ledarens namn tar Jakob över en mer traditionell genomgång av ledarens bakgrund, sociala sammanhang och relevans för världshistorien.

Jakob inleder med att läsa den första ledråden högt. Sedan tittar han ut över klassrummet i uppsluppen förväntan. Eleverna är koncentrerade och engagerade, lutar huvudena mot varandra och viskar. David, en av klassens mer studieintresserade killar, ropar ut ett svar, uppenbarligen utan att ha tillfrågat de andra. Det visar sig vara fel. Jakob ler uppmuntrande och fortsätter med nästa ledråd. Även denna gång chansar David på fel namn. Ungefär samtidigt, och fortfarande i strid mot reglerna, ropar även Anders ut ett namn. »Ja, det är bra!« säger Jakob glatt, »men det är fel.« Julia och Mia, som sitter ett snycke från mig, konfererar med halvhöga röster. »Kanske kan det vara? Eller ... Nja ... Jo, men, det låter precis som ...« David, som hör deras funderingar, uppmanar dem att svara. »Men chansa då!« säger han

uppfordrande. »Nej, vadå?« retirerar Julia generat. »Alltså, jag vet inte.« Stina sitter med handen i håret, som om hon nästan hade den uppräckt. Jakob vänder sig till henne och ser frågande ut. »Ville du säga nåt?« »Nej«, svarar hon snabbt och tar handen från håret. »Men kom igen nu då!« småretas Jakob, och eleverna skärper sig i sina bänkar. Julia höjer rösten en aning och påpekar att de endast har en gissning kvar och att de därför måste vara mer försiktiga. Jakob läser långsamt och spänningsfyllt den sista ledtråden och tittar ut över klassrummet. Christine lutar sig mot mig och viskar, som på skoj, ett namn. Jag uppmuntrar henne att meddela de andra, för att höra deras åsikt om förslaget. Hon skakar på huvudet och tystnar. Istället blir det Jonas som ropar ut det rätta svaret, som är Alexander den store. Jakob klappar i händerna och kommenterar lite retsamt att det nog trots allt var han som vann tävlingen. De listade ju inte ut svaret förrän på sista ledtråden.

Aktiviteten under denna lektion var, trots dess annorlunda uppläggning och form, relativt representativ för S-klassens lektioner i historia. Som vi såg var det inte fler än en handfull elever som yttrade sig, trots att klassen denna lektion bestod av ungefär tjugofem personer. Det var heller ingen slump att de som höjde sina röster råkade vara killar. Under de återkommande lektionerna med samma uppläggning (Jakob höll lektioner liknande denna under en period på åtta veckor) var killarna de som framför allt yttrade sig offentligt. Kanske var det undervisningens tema, »stora ledare i historien« (ett ämne som för övrigt röstats fram av eleverna själva), som framför allt tilltalade vissa av klassens killar. Kanske var det det uttalade tävlingsmomentet som fick tjejerna att backa en aning och låta bli att höja sina röster. Under tidigare historielektioner på temat »Män, kvinnor, sex och kärlek i historien« såg mönstret tämligen annorlunda ut, med långt mer offentligt aktiva tjejer. Dessutom uttryckte tjejerna sina kunskaper mer självsäkert under grupparbeten eller gemensamma gruppredovisningar. När deras svar eller resonemang var sammanfattningar av gruppens gemensamma åsikter var det alltså få av tjejerna som tycktes ha problem att ta sig ton offentligt. På detta sätt, och

med en inbyggd påminnelse om att det inte gällde *alla* killar och tjejer utan snarare *flertalet*, kan man alltså beskriva tjejerna i S-klassen som mer tillbakadragna och försiktiga i det offentliga, könsblandade rummet än i den renodlade tjejgruppen, något som alltså återkommande understryks i klassrumsforskning med genusperspektiv (se t.ex. Öhrn 1990, Holden 1993).

Den ombändertagande empatiska

Ett annat mönster som utan större svårighet kunde skönjas var hur S-tjejerna, inför varandra, lärarna och killarna, förväntades stå för en mer tolerant, empatisk och känsloriktad hållning till livsfrågor. Medan killarna antogs tänka mer på sig själva, förmodades tjejer vara mer inriktade på andra. »De kan typ gå ifrån lunchbordet«, exemplifierar Elin om killarna, »medan vi sitter kvar och väntar [på varandra, min anm.]«.«

Den allmänna uppfattningen om tjejer, av såväl lärare som inom tjejgruppen, var att tjejer är mer toleranta gentemot marginaliserade grupper i samhället, såsom homosexuella, handikappade och invandrare. I klassrumsdiskussioner om exempelvis dödsstraff intog fler tjejer än killar en kritisk hållning, och när det gällde invandrarfrågor drev tjejerna oftare en flyktvänlig linje. Men även i de fall tjejers åsikter mer liknade killarnas tenderade de att tala om sig själva som mer toleranta. Tjejer är ju, som man beskrev det, inte så hårda, medan »killar har räre attityd«; en åsikt som också var allmänt vedertagen bland flertalet lärare.

Den större tolerans och empati som tjejer förväntades presentera innefattade också en föreställning om mognad och ansvarstagande. Detta kom till uttryck både i allmänt tal om tjejer och killar, liksom i vardaglig klassrumsinteraktion. Under könsblandade grupparbeten var det snarare regel än undantag att tjejerna tog ett övergripande ansvar.²⁹ Ofta var det en tjej som både initierade arbetet, ledde diskussionen och dessutom redovisade de gemensamma svaren inför den övriga klassen. Inte sällan tog tjejerna på sig en roll av uppfostrare, där killarna betraktades (och agerade) som yngre, mindre vetande småbröder, i behov av en fast hand.

När Elin, Stina och Anders under samhällskunskapen hamnat i samma grupp, tar tjejerna självmant på sig ansvaret att dela upp arbetet. De kommer överens om att läsa tre texter var, och enskilt svara på de efterföljande frågorna. När Anders, långt före de andra, ser ut att vara färdig kommenterar Elin misstänksamt: »Men hallå! Du ska *läsa* texterna!« Anders tittar trotsigt tillbaka på Elin, medveten om sitt kommando nederlag. »Men det har jag ju gjort«, försvarar han sig. Elin suckar uppgivet: »Men *alla* texter, försök inte smita.« »Jaha. Ja ja. Jag glömde«, suckar Anders och sätter sig åter i bänken för att läsa de resterande två texter som han gömt. Elin och Stina skrattar menande mot varandra och skakar demonstrativt på huvudena. Efter ytterligare ett tiotal minuter reser sig Anders och släntrar bort mot ett gäng killar som sitter och pratar sport några bänkar bort. Elin plockar upp hans papper och läser snabbt igenom Anders slarvigt nedradsade svar. Hon kommenterar, som i förbifarten att de (underförstått tjejerna) får fylla på sen. Det som Anders skrivit går inte att lämna in till läraren.

Den mognad och det ansvar som tjejerna iscensatte kunde ibland, som i dessa fall, uttryckas i halvt raljerande, överlägsna tongångar. Killarna behandlades som mindre kapabla, och samtidigt i behov av omhändertagande, vilket de också många gånger visade sig vara.

I sin studie av nyzeeländska skolgångdomar beskriver socialpsykologen Lise Bird (1992) hur tjejerna ofta intog en fostrande roll i relation till killarna. Ett sätt att erhålla makt och status i det klassrum där man annars sällan var verbalt synlig blev, enligt Bird, att inta rollen av en sorts »lärarassistenter«. Jag vill tillägga att tjejernas ansvarstagande, samtidigt som det gav dem ett visst övertag (och naturligtvis också ett ökat arbete i form av initiativtagande, renskrivning och samordning), även fyllde funktionen att lokalisera och manifesteras skilda genuspositioner. Därigenom tenderade det också att återskapa ett genusmässigt status quo (jfr Öhm 1997:8).

Den irritation Elin uttrycker över Anders knapphändiga läsning och slarvigt skrivna svar, är, som vi såg, en frustration med vissa förbehåll. Liksom genom en hemlig överenskommelse slipper nämligen Anders ändå undan det gemensamma ansvaret. Att Elin både suckar

och skäller verkar, i det långa loppet, inte ge någon större effekt. Snarare blir hennes resignerade försök att tillrättvisa Anders en sorts karpitation inför det faktum alla ändå »vet«: killar är omöjliga, barnsliga och ansvarslösa. Omvänt skapas också denna specifika kategori tjejer *både* som killarnas motsats och som deras ständiga nödvändiga beledsagare.

Känslans genus och genus som känsla

Mina försök att ringa in innehållet i en normativ feminitet har hittills hamnat i kodord som måttfullhet, kontroll, försiktighet, omhändertagande, empati och inlevelseförmåga. I ett historiskt perspektiv ter sig dessa egenskaper tämligen välbekanta. Etnologen Eva Lis Bjurman (1998), som utifrån arkivmaterial, brevväxlingar och romaner sökt kartlägga unga kvinnors förhållningssätt till de nya krav på romantisk kärlek som uppkom under 1700- och 1800-talen, skissar en bild som är påfallande lik min. Enligt Bjurman förväntades den unga kvinnan, för att lyckas erhålla en make, uppträda behärskat, belevat och kontrollerat. Vidare uppmanades hon vara klädsamt blyg, vänlig och ständigt uppmärksam på omgivningens reaktioner (ibid.:165). De riktlinjer som i handböcker och skriftliga anvisningar gavs unga kvinnor kan alltså alla sägas beteckna föreställda inre egenskaper eller emotionella tillstånd (se även R. Ambjörnsson 1978, Frykman & Löfgren 1979). På denna väg skulle man kunna fastställa en historisk koppling mellan normativ feminitet och känslor. Framför allt verkar den ideala kvinnan definieras och bestämmas utifrån sin möjlighet att presentera *visst* typer av känslouttryck och undvika andra.³⁰

Naturligtvis är det ett stilistiskt grepp att jämföra dagens normativa feminitet med 1800-talets. Självfallet finns det mängder av skillnader mellan de sätt på vilka 1800-talets borgerliga hemmaflicka förväntades bete sig och tjejer i 2000-talets Sverige. I sina försök att kartlägga de kulturella förväntningar unga norska kvinnor lever under poängterar också Kari Vik Kleven (1992) brotten med det äldre kvinnoideal som premierar passivitet och underlägsenhet (jfr Drotner

1993:15f). I takt med kvinnors ökade förvärsarbete, rörlighet i det offentliga rummet och mindre barnafödande, kommer även föreställningar om feminitet att successivt förändras. Äldre förväntningar förkastas och nya skapas. Enligt Kleven är några av dessa nya krav att kvinnor både ska vara självständiga, aktiva och »ha något i huvudet« (Kleven 1992:53).

Liknande resonemang har förts av den norska psykologen Hanne Haavind (1985), som betonar att konstruktionen av genus tar sig delvis andra uttrycksformer i dagens skandinaviska välfärdssamhällen. Enligt Haavind kännetecknas samtida genusrelationer av en sorts gemensamt genuskontrakt, där kvinnan förväntas vara både självständig och karriärsinriktad. Däremot ställs hennes självständighet alltid i relation till den tänkta mannen i hennes liv. Kvinnans autonomi och framgång måste alltid vara relativ mannens, såtillvida att det är han som avgår med »segrin«. Denna moderna makrelation (eller »relativa underordning«) kamoufleras, menar Haavind, genom att båda parterna framställer den som frivillig och naturlig (ibid.:21). Genom att hänvisa till personliga egenskaper, ekonomiska omständigheter, preferenser eller karaktäristika (som att det är *lättare* för mig som kvinna att vara hemma med barnen, jag väljer *själv* att diska oftare osv.) osynliggörs också den genusbaserade maktasymmetri som fortfarande oftast föreligger (jfr Holmberg 1995, Y. Hirdman 2001). Poängen med Haavinds resonemang är att feminitet inte längre enbart konstrueras som passivt, väntande och undfallande, utan även som tänkande och agerande – om än relativt underordnad mannen.

Även om Bjurmans återgivande av 1800-talets handböcker i konsten att bli bortgift i mångt och mycket blir en skrattpel av de förväntningar dagens unga kvinnor ställs inför, förefaller däremot den relativa underordning Haavind talar om att uppmuntra dessa synnerligen seglivade ideala känslottringar. Att vara trevlig, snäll, glad, mjuk och tolerant är (fortfarande och framför allt) en del av innehållet i den normativa feminitet som S-tjejmerna förhåller sig till och söker förkroppsliga.³¹

Julia, som går S-programmet, berättar att hon aldrig har bråkat så

att hon skriket. Inte ens på sina föräldrar. Hon är inte så bra på att skrika, fortsätter hon. Kanske beror det på att de inte skriker åt varandra i hennes familj. Det låter mest löjligt att skrika när man är arg, tycker hon. Som om den andra skulle förstå bättre om man skrek istället för pratade. Klasskamraten Lina, som också deltar i intervjun, påpekar att det kanske ändå är bra att kunna visa att man är arg. Annars kommer nog känsorna ut på annat sätt. Men det är oftare killarna som höjer rösten i klassen. »Glädje är nog det som är lättast att visa. Det tror jag, helt klart«, säger Lina utan att tveka. »Lättast är det att skratta, även om man inte är så glad«, fortsätter hon och skrattar. »Det är väl det mest naturliga, eller vanliga, eller vad man ska säga.«

Glädje och »mjukhet« var de känslor som flertalet nämnde när jag frågade vad som låg dem närmast till hands. Det upplevdes ofta som svårt och problematiskt att vara arg, sätta gränser och säga ifrån. Annika menar att hon ju *egentligen* kan bli väldigt arg, nästan så att hon vill döda någon. Däremot har hon svårt att visa det. »Ja, jag har verkligen svårt att sätta gränser och säga ifrån. Jag är nog lite för lugn. Folk tror att jag är snäll och så, men jag kan verkligen bli helt galen och arg, *egentligen*.«

De problem tjejerna ofta upplevde med att uttrycka känslor som ilska och »hårdhet« förklarades inte sällan som en strävan att bli omycket, att passa in i gruppen. »Alla tycker ju bättre om en som är mjuk än hård«, säger Annika. »Då är det väl också lättare att vara det. Det är ju lättare att utnyttja också. Ingen snackar skit om en lugn och mjuk typ som aldrig varit elak mot nån. Men det är nog bättre att stå för vad man tycker. Fast det är enklare att flyta med.«

En anledning till att man inte höjde rösten alltför mycket kan alltså vara att man ville bli uppskattad i kompisgäng. En annan förklaring är den explicita koppling tjejerna ofta själva gjorde till en normativ feminitet. Andrea förklarar att det definitivt är svårare för en tjej att vara öppet arg. »Killar kan typ kasta iväg en stol och man skulle bara: Ja, ja, där flög den! Men om till exempel Annika skulle göra det...« Hon hejdar sig, som för att tänka tanken hela vägen ut. Annika fnissar till och nickar.

Klassbundna strategier

Ett multipelt seende

Att tjejerna i S-klassen till stora delar agerade och uttryckte de genusnormer som hittills pekats ut var tydligt. Ofta skedde detta mer eller mindre outtalat, kanske omedvetet, och utan större eftertänksamhet. Men lika ofta var det en källa till reflexiva funderingar, obehag eller kritiska analyser. Medan Andrea förklarar att det definitivt är svårare för en tjej att vara öppet arg, kommenterar Annika att man gärna vill bli omtyckt och passa in. Det är därför man hellre framstår som mjuk än hård.

I en enskild intervju frågar jag Mia huruvida hon tror att tjejer är mer toleranta än killar gentemot homosexuella. Mia nickar genast och säger:

Mia: Ja, det tror jag. Ja, så är det nog.

Fanny: Varför då, tror du?

Mia: Jag vet inte. Men killar är kanske räddare för att nån ska tro att de också är bögar om de umgås med såna.

Fanny: Men varför skulle inte det vara lika läskigt för tjejer? Med lesbiska eller bögar och så?

Mia: Nej... [paus] Jag vet inte. Tjejer kanske tänker likadant men kanske inte säger det högt.

Föreställningen om att tjejer handlar och betar sig på ett visst sätt på grund av att de *förväntas* göra det var något som S-tjejerna då och då påpekade. Att man trots allt agerade efter vissa mallar förklarades ofta som en eftergift till andra människors krav och förväntningar på en som tjej. Och på de risker man ansåg sig ta om man lät bli.

I följande diskussion mellan Annika, Lina och Julia kommer denna verklighetsbeskrivning att drivas till sin spets. Vi sitter på ett café efter skolans slut. Jag, med bandspelaren framför mig, de med juice och grova, matiga mackor. Jag frågar dem vad de upplever som kvinnligt. Finns det något sådant? Och hur ser det i så fall ut? Ingen av tjejerna

nappar på frågan. Istället tittar de på varandra och fnissar lite. »Kvinnligt? Äh! Vadå?« »Jomen«, försöker jag. »Okvinnligt då? Vad är okvinnligt?« Julia skrattar till och rabblar: »Nån som har orakade ben och kort hår, som spelar fotboll. Men det är den typiska schablonen. Nån som är lite grov.« Lina fortsätter: »Man ska vara lite fin. Inte rapa... Så då kommer inte du med, Annika! Man ska bry sig om sitt yttre, det är typiskt kvinnligt.« »Är ni kvinnliga?« undrar jag. Annika svarar tveksamt: »Ja, det är vi väl. Man försöker. När man känner sig fräsch, när man är sminkad och så, går i kjol, då känner man sig kvinnlig. När man är orakad och ofräsch är man inte speciellt kvinnlig. Söndagar är en okvinnlig dag! Man duschar inte, håret hänger, man rakar inte benen, man går i fula kläder. Det är lite jobbigt att vara kvinnlig hela tiden, man har faktiskt inte alltid lust. Man orkar likasom inte alltid. Ibland vill man få lugn.«

Julia bryter in: »Vi uppfattas nog som kvinnliga, men de vet inte vårt rätta jag! De ser ju bara vårt utseende. Men det är nog för att killar bara ser oss när vi är med dem. När vi är ensamma är vi mycket mer pratsamma. Då har vi kul. Eller hur, så är det ju faktiskt?« fortsätter hon, delvis tagen av sina egna ord. De andra nickar, också de mer allvarliga nu. »Man håller inte på samma sätt när killar är i närheten. Då är man mer blyg. Det vore pinsamt om nån såg oss som vi är när vi är ensamma. När vi skriker högt en massa saker!«

I detta samtal ser vi hur tjejerna vid ett flertal tillfällen pekar ut en rad normer som de anser sig nödgade att förhålla sig till. Gång på gång återkommer frågan om när man väljer att införliva dessa och när man väljer att låta bli. I vissa sammanhang (som i könsblandade grupper) håller man sig mer strikt till förväntat genusbeteende, i andra sammanhang (som i det könsseparerade kompigsänget) kan man släppa loss och prata på. Den springande punkten, som jag ser den, är att tjejerna just framstår som ytterst medvetna om *hur* de betar sig *var* och *varför*. Trots att de inte alltid medvetet väljer strategi, finns det dock en slående medvetenhet om den egna anpassningen till normerna. Dessutom förhåller de sig ofta kritiska till dem. Man skulle således

kunna tala om en sorts multipelt seende, där man är på det klara med normernas existens, förhåller sig tämligen kritisk till dem, och samtidigt (delvis) väljer att anpassa sig efter dem.³²

Parodi och drift

Det multipla seendet möjliggör, som vi ska se, flera olika förhållningssätt. I vissa fall väljer tjejerna att rycka på axlarna och kasta in handduken. Varför ska man ha dåligt samvete eller känna sig falsk enbart för att man anpassar sig? Då kan det, resonerar de, vara lika bra att spela spelet hela vägen ut. I andra fall väljer de istället att förhålla sig öppet kritiska till normerna, och samtidigt propa på sin rätt att rädda sitt eget skinn (och således anpassa sig). I ytterligare andra fall väljer de att opponera sig mot somligt och anpassa sig till annat. Ofta tog sig dessa förhållningssätt komplexa och intrikata uttryck, kryddade av parodiering, indirekta avståndstaganden och skämtsamheter.

Följande exempel är hämtat från S-klassens lektion i svenska. Eleverna är indelade i grupper för att diskutera boken *Fredag, eller ett litet frihet*, som de alla fått i uppgift att läsa. De har även fått ett sammandrag av bokens förlaga, Daniel Defoes *Robinson Kruse*, och förväntas nu jämföra de båda böckerna. Annika och Mia drar stolarna bort till Linas bänk, för att bilda en grupp. Lina, som sitter och fingrar på boken, läser förstrött baksidestexten. »Har du läst den?« undrar jag, mer för att inleda ett samtal än för att jag vill veta. »Jaaa, det har jag«, svarar Lina överdrivet plikttrögt, så att vi alla fattar att hon inte har det. »Nejmen, hallå!« påminner Annika, överdrivet allvarigt. »Du måste lära dig att ljuga! Du är i skolan!« Vi skrattar. Lina pillar lite på bokens pärmar och Mia drar stolen närmre bänken. Annika försöker lite halvt oengagerat få ordning på gruppen. De ska ju, trots allt, lyckas prestera svar på lärarens frågor. Första frågan handlar om likheter mellan de båda böckerna. »Jaha, vad är likt då?« undrar Mia trött.

Annika (överdrivet energiskt): Båda heter Robinson ...

Mia (med låtsad tröghet): Öhhh!

(Lina och Annika skrattar förtjust.)

Mia (fortsätter på samma spår): Båda kommer till en öde öööö.

Annika (skrattande): Jamen det är ju så.

Lina (hängen på Mias låtsattryd): Ingen människa där ...

Mia: Det finns bara djur och växter ...

(Annika och Lina skrattar ännu mer.)

Mia (fortsätter, påhejad av de andras skratt): Sand och sandkooorm ...

(Läraren går förbi bänkraden där vi sitter, tittar till en aning, men fortsätter mot bakre delen av klassrummet.)

Annika (aningen upphetsat, frissande): Hon gick förbi och kollade bara!

Mia: Vadå?

Annika: »Sand och sandkooorm! Ha ha ha! Hon ba' »Här är intelligenta elever!« *Guud* vad pinsamt!

(Vi skrattar allihop. Mia lägger huvudet på bänken och försöker dölja det med armarna, som om hon väntade sig en avbasning. Lina, som hämtat sig från frissattacken, försöker så smått styra upp arbetet.)

Lina: Men vad ska vi skriva då?

Annika (visar några lite slarviga anteckningar i sitt block): Räcker det med och skriva såhär?

Lina (förvånad): Ska vi lämna in det?

(Annika stönar.)

Mia: Men kommer det nån till den där ön då?

Annika: Ja, det kommer en som heter Fredag.

Mia (överdrivet lättad): *Jaaa*, men *dååå*... har vi många likheter.

(De andra hickar till av skratt igen, men Annika är snar att försöka styra upp koncentrationen.)

Annika: Mmmm, Fredag kommer till ön ... Vet ni förresten vad hon trodde igår? När Andrea och jag satt och skrev. Alltså det där vi gjorde på svenskan igår. Hon trodde att jag skrev sån här, vad heter det, sån här ...

Lina: Stenografi.

Annika: Ja, hon ba': »Jaha, du skriver stenografi!«

(De skrattar alla igen.)

Annika: Jag ba': »Neej, jaaa...« Alltså, det var ju bara min vanliga stil!

Fast jag skriver mer som en kille!

- (Skrattsalvor.)
Annika: Och hon ba': »Jaha, när lärde du dig det?«
 (Skratt.)
Annika: Och vi ba': »Alltså vi går på lunch nu.« Och hon ba': »Fast ni skulle väl egentligen skriva rent det där. För det där kanske ... Kommer ni ihåg vad det står?«
 (Alla skrattar.)
Mia: Men vadå, var ni klara med arbetet?
Annika: Nejmen, alltså vi hade skrivit en kladd, lite såhåra. Vi skrev två sidor. Med min stil!
 (Annika skrattar förjustr.)
Mia: Stenografi!
Annika (lätsat viktig): »Stenografisk stil!«
 (De fnissar en aning inför den uppspelade scenen, men återgår sedan till grupparbetsfrågorna.)
Annika: Mmmm. Vad är det mer för likheter då?
Lina: Tjaa.
Mia (skrattande): Det är en get på framsidan av boken.
Annika: Alltså, jag har fått uppfattningen att Robinson, den där första, Robinson Kruse, var lite intelligentare. För den här, han var ju helt körd. Han gick ju och grävde/
Lina: Det var han ju *inte*.
Mia (överdrivet rätt, parodierande ungdomsspråk): Han ba' gick ju typ och grävde ner sig i sanddynorna och ba', typ kröp ner i ett litet berg och ba' typ här ska jag sova ...
 (Vi skrattar.)
Annika (skrattande, på samma linje): Ja, *eller hur!*
Mia: Alltså, helt sinnessjukt!
Annika: Ja, alltså helt *stört!*
Mia (överdrivet): Ja! Typ: »Jag vill inte va i verkligheten, jag går och lägger mig i en grotta.«
Lina: Men skulle du vilja va i verkligheten om du hamnade på en öde ö, då?
Mia: Jaaa! Jag tror att jag hade solat hela dagarna ...

Annika: Jaa, vi ba': »Paaartyyyy!«!

(Skrattsalvor.)

Annika (nu mer allvarigt): Jamen, han såhåra ... Han la ju in allt krut, så att det sprängdes ... Var det så himla smart då?

Lina: Men det var ju inte meningen.

Mia (ställer sig plötsligt på Linas sida): Nej, *det* var ju inte meningen.

Annika (oavsiktligt ganska pipigt): *Neeej nej.*

Mia (härmar Annikas feminina tonfall): »*Neej nej.*«

Lina (härmar ännu mer): »*Neeej nej!*«

Annika (parodierar sig själv): »*Neeej nej!*«

(De skrattar allihop.)

Mia (ytterligare en gång): »*Neeej nej!*«

(Det blir tyst någon sekund. Sen pekar Mia uppfordrande på lärarens frågor.)

Mia (lätsat upprörd): Alltså, Lina! Har inte du *läst* boken???

(Skrattet kommer igång igen.)

Mia: Äh, jag skoja bara!

Lina (lätsat tillintetjord): Jag kan leta upp stället.

Mia (i allvarlig läraaktig ton): Ja, kan du vara snäll och göra det!

Annika (försöker fortsätta arbetet): Jamen han delade ju upp krutet.

Medan den andra lade det ju på tusen olika små ställen.

Lina (irriterat): *Jabaaaa.* Så du har läst den riktiga boken?

Annika (irriterat, med viss auktoritet i rösten): Nejmen vi *fick* ... en artikel här som vi skulle läsa.

(Plötsligt hör hon hur viktig hon låtit och tillägger, parodierande sig själv):

Annika: Ni är ju inte så *seriööööösa.*

Mia: Nej, vi är ju inte såna plugghästar!

Annika: Nej, precis.

Lina: Jamen, ska vi ta den andra frågan. Så vi får sluta snart.

Annika: Jamen, herregud! Vi måste ju ...

Mia (avbryter, med rösten av en lärare): *Men herregud, Lina, vi är inte klara än.*

(Skratt.)

Mia (lätsat upprörd, tar sig teatraliskt för pannan): *Herregud!*

Annika (skratrande, med ganska hög röst): Lina har inte läst boken!
Mia (högt så att läraren Kerstin nästan hör): Alltså, vi har en i vår grupp som inte har läst boken, Kerstin!

Ovan vid allt fniss och alla snabba, till synes omotiverade kast, kände jag mig ofta trött och aningen förvirrad efter samtal som dessa. Viljan att vara en i gruppen, att hänga med och inte ställa »dumma« frågor, fick mig ofta att känna mig som en misslyckad forskare. Med anteckningsblock och penna i handen, eller som i detta fall med bandspelare, försökte jag bringa reda i det som mest liknade en nidbild av tonårsfnitter och skrottattacker. Det var inte mycket av verkligheten, tyckte jag oroligt i början, som skilde sig från den patroniserande och allmänt förekommande föreställningen om tjejer som ständigt omotiverat fnissande.

Men så började jag successivt ändra fokus. Istället för att leta efter ytterligare en nivå i samtalen, försökte jag titta på dem i kraft av sig själva. Med detta nya fokus började jag också ana de olika bottnar samtalen rymde och den vitala roll fnissandet spelade. Framför allt kom jag att betrakta just dessa sekvenser som en av de platser där ambivalensen gentemot genusnormer artikulerades och levdes ut, och där normerna möjligen också tånjdes en smula.

Ramen runt ovan refererade samtal sätts av gruppabetesdynamiken, av det faktum att vi sitter i en lektionssal, med andra elever och lärare. Det är också av betydelse att jag spelar in sekvensen med bandspelare. Tjejerna befinner sig i en miljö där de antas prestera något och bli betygsatta för sina prestationer. De förväntas vara både högre presterande elever och duktiga, väluppfosttrade skolflickor. Denna underfliggande förväntning är något de återkommande aktualiserar och synliggör. Att eventuellt inte ha läst boken, att inte lyckas prestera tillräckligt intelligenta svar eller att skriva svaren lika slarvigt som en kille är några exempel på detta.

De sätt på vilka de bearbetar dessa förväntningar är däremot komplexa. När Mia träkar Lina för att hon inte läst boken sker det med en röst parodierande lärarauktoriteten. Och när de gemensamt söker

komma med svar på lärarens frågor ramlar de återkommande in i en jargong där de, genomsatt att svara klumpigt, enstavigt och dumdrygt, självant låter sig framstå som korkade och ointelligenta. I Mias tappning, med en råbarkad burdus röst parodierande »slarvigt« ungdomsspråk (och möjligen det språk tjejer som de på BF-programmet tänktes använda) låter det så här: »Han ba' gick ju typ och grävde ner sig i sanddynorna och ba', typ kröp ner i ett litet berg och ba' typ här ska jag sova...« På detta vis blir hela deras förhållningssätt till den ålagda uppgiften en sorts upprorisk, om än väl förpackad, kommentar till förväntningarna på dem som duktiga, välanpassade, fina flickor.

Den andra bilden de förhåller sig till och lättasamt driver med är den stereotypa tonårsfejjen, hon som enbart bryr sig om utseende, smink och underhållning. Från att iscensätta ett burdus oempatiskt förhållningssätt till Robinsons öde (»Alltså, helt sinnessjukt!«) »Ja, alltså helt störr!«) byter så parodin raskt karaktär. När Lina frågar vad de själva skulle gjort om de hamnade på en öde ö, svarar Mia blixtnabbt: »Jaaa! Jag tror att jag hade solat hela dagarna...« Och Annika hakar på: »Jaa, vi ba' 'Paarrtyyy!'«

Att enbart vilja sola och »parta« hela dagarna, trots att man befinner sig strandsatt på en öde ö utan förnödenheter, är uppenbarligen något tjejerna tror att andra tänker om dem. Därför skyndar de sig att leka med också denna bild, att uttala den och driva den till sin spets. På liknande sätt tar de udden av ett »feminint« både kroppsspråk och tonfall genom att parodiera Annikas hastigt utkastade »Næej nej!«. Inte mindre än fem gånger på rad återupprepas hennes alltför feminina tonfall, och Annika är snabbt själv med på noterna.

Det är ingen tillfällighet att alla dessa samtals svängningar och kullerbyttor omgärdas av fnitter och skrattsalvor. Vi påminns om att vi befinner oss i ett gemensamt rum, där vår lilla grupp framstår som specifik, utvald och underhållande. Dessutom bidrar de gemensamma skrattsalvorna till att understryka att vi alla hänger med på graden av ironi, att ingen sitter där ovetande om att samtalet simultant rör sig på flera olika nivåer. Med ett fniss kan man alltså bekräfta både gemenskapen och samtals subversiva potential. Samtidigt utmanar

tjejerna delvis lärarens auktoritet genom att upprätta en gräns mellan henne och sig själva, de införstådda och hon utanför.

Den amerikanska sociolinguisten Rusty Barrett (1995) menar att svarta amerikanska drag queens, genom att använda sig av språk och tonval associerat med vita amerikanska medelklasskvinnor, parodierar och därigenom delvis underminerar en vit kulturell dominans. Genom att växla mellan olika betydelse och nivåer i språket utmanar de den lingvistiska hegemoni där de själva, på grund av avvikande etnicitet, klass och sexualitet, ständigt marginaliseras.

Även om tjejerna i mitt exempel inte avviker på samma tydliga sätt från normen, kan deras samtal analyseras som en parodi liknande Barretts informanter. Vi ser således hur en grupp tokfmissande tjejer, just genom sitt drivna fnitter, åstadkommer en parodi på den egna rollen som välanpassad, fin flicka. Under en yta av snäll foglighet döljer sig en både skarp och välformulerad kritik.

Samtidigt sitter tjejerna i en rävsax. Det verkar otänkbart att helt och hållet strunta i den av läraren ålagda uppgiften och lämna in ett blankt papper. Därför pendlar de hela tiden mellan att söka styra upp arbetet och att förhålla sig lekfullt (om än kaxigt) oberörda. Att framstå som alltför pluggig och påläst kan lätt uppfattas som att man anpassat sig för mycket och att man är alltför osjälvständig.

När exempelvis Annika visar sig verkligen ha läst både artikel och bok, reagerar både Lina och Mia med viss irritation. »/abaaaaa. Så du har läst den riktiga boken?« undrar Lina med en sned blick. »Nejmen vi fick ... en artikel här som vi skulle läsa«, påbörjar Annika strängt, men hör snabbt hur viktig hon låtit. Hon inser att hon tagit i för hårt, kanske blottat sina ambitioner alltför tydligt. Därför retirerar hon snabbt till den gemensamma färan, parodierar sig själv med orden: »Ni är ju inte så seriöööösa.« »Nej, vi är ju inte såna plugghästar!« svarar Mia.

På samma sätt tycks de, så snart läraren är i närheten, retirera och hålla sig inom ramarna för skolans ordning. Att fnissa högt och öppet i klassrummet, när man egentligen borde luta huvudena flitigt över böckerna, är redan det en utmaning nog. När läraren kommer förbi

mellan bänkarna, på väg mot bakre delen av klassrummet, kommenterar de upphetsat vad hon skulle tyckt om hon hört deras samtal. »Hon gick förbi och kollade barak« småviskar Annika, med skratrande blick. »Vadå?« undrar Mia. »Sand och sandkooooorn! Ha ha ha! Hon ba'. Här är intelligenta elever! Guud vad pinsamt!«

Att fnissa så högt att läraren hör är alltså möjligt och godtagbart – kanske till och med så sammankopplat med tonårs tjejer att det snart förväntas av en. Däremot verkar det inte riktigt vara möjligt att öppet, och inför läraren, framstå som okvinnlig, oempatisk och ointelligent (i enlighet med de positioner man intagit under samtalet). Följaktligen aktar de sig för att bli avslöjade med att ha struntat i läxan, eller genom att inte kunna prestera duktiga svar. Och när läraren undrar om Annikas slarviga kråkfötter är stenografi svarar hon inte som det är, utan mumlar nåt i stil med »Neej, jaaa...« för att sedan, inför tjejkompisarna fnissande, lite skuldmedet kommentera: »Alltså, det var ju bara min vanliga stil! Fast jag skriver mer som en kille!«

Pressen att vara välformulerad

De sätt på vilka tjejerna i exemplet förhåller sig till normer, stereotyper och förväntningar knutna till den normativa feminiteten är alltså frukten av vad man kan kalla ett multipelt seende. Men att på detta subtila sätt driva med och ironisera över föreställningar om det egna kollektivet är, som vi anat, inte en lätt balansakt. Vad de faktiskt återupprepar och iscensätter är just bilden av den fnissande, utseendefixerade tonårstjejen, en bild de delvis upplever som felaktig och patroniserande, delvis försvarar sin rätt att leva efter. Det är också en bild de till viss del anser sig vara offer för, och som, inte minst, till viss del medverkar till att bestämma dem som en underprivilegierad kategori i samhället. Därför upplevs det lätt som dubbelbottnat att genom återupprepning försvara sin rätt att vara en »typisk tonårstjej«.

Detta illustreras tydligt under en intervju med tre av S-tjejerna, där Julia försöker förklara: »Jag tycker nog att en tjejig tjej är en sän som inte har några åsikter. Nån som är sådär kvinnlig. Men det är ju inget

som direkt är så bra.« Men vi är ju inte blåsta för att vi uppfattas som tjejer«, invänder Lina. »Joho du, det kan nog vissa tyckas«, menar Julia. »Att det är larvigt att fnissa och skratta högt hela tiden.« Men Lina och Malena håller inte helt med. De skriver inte under på att det skulle vara fel att vara tjejig. »Vadå!« säger Malena irriterat. »År man tjej så är man tjej. Rätt och slätt.« »Ja ja«, medger Julia. »Men då kan man ju säga att det är fel att vara tjejig, men inte att vara tjej.« De andra nickar lite, inte helt övertygade.

Det tycks heller inte alldeles lätt att lära sig behärska den reflexiva och flexibla samtalston som karakteriserar det multipla seendet. Karin erkänner att hon upplever klimatet som ganska hårt. Det är inte lätt, menar hon, att stå för vad man tycker och samtidigt ständigt vika undan i ironi, mångtydigheter eller halva ställningstaganden. »I vår klass ska man vara så perfekt«, förklarar hon. »Man ska vara rolig och duktig och snäll och säga intelligenta saker. Det är liksom ett omedvetet krav, kan man säga. Jag tycker nog att det är ganska hård social kontroll. Man sticker inte ut genom kläder och åsikter, utan mer genom sätt att vara, sånt som man säger. För vi pratar så mycket med varandra hela tiden. Alla vet om man ändrar på sig.«

Även Hanna, som är en av klassens tystare och mer tillbakadragna tjejer, upplever svårigheter med att plötsligt anpassa sig efter en retorik som premierar verbal fingertoppskänslighet och »känslopratt«. Hon berättar att hon kom till gymnasiet från en väldigt bråkig högstadiesklass. Killarna bara skrek och levde rövare hela tiden, som hon säger. Själva var hon tyst. Hon upplevde sig som ganska utanför och annorlunda. »I den här klassen ska man plötsligt prata en massa«, förklarar hon och blänger nästan ilsket på bandspelaren framför sig. »Här är det skillnad för här ska man vara så väldigt verbal och kunna prata känslor. Och hur gör man det då?« undrar hon retoriskt och tittar uppfordrande på mig. »Och dom pratar nästan bara snälla känslor, mer än ilskna. Och jag är fortfarande tyst. De andra vet nog inte hur arg jag kan bli.«

Hannas erfarenheter pekar på att det reflexiva och utåtriktade resonerande som kopplas samman med tjejerna ofta innebär ett ganska

tydligt skifte från deras tidigare skolgång. Flera av dem beskriver sig själva som tysta, snälla och tillbakadragna under sin tid på högstadiet. I vissa fall förklaras detta med att det inte fanns tid och utrymme att ta plats när killarna var så »stökiga«. I andra fall med att man ville vara till lags eller att man helt enkelt var blyg och lite rädd. Förändringen från att vara en duktig, om än tystlåten och blyg högstadiesflicka, till att bli en tjej som förväntas uttrycka sig verbalt offentligt, kunde därför lätt upplevas som smärtsam och svår. Att lärarna i flera av skolämnen öppnet premierade aktivt deltagande och verbal förmåga bidrog dessutom till att dessa tjejer riskerade att få sämre betyg på grund av sin tystlåtenhet. Åsa och Hanna, som alltid presterade toppresultat på proven men så gott som aldrig öppnade munnen på lektionerna, låg därför ständigt på gränsen till sämre betyg i samhällskunskap, trots att de upprepade gånger talade med läraren för att förklara sin situation.³³

Ett reflexivt pendlande

Den ständiga pendling som det multipla seendet innebär är både en beskrivning av och en förväntning på hur S-tjejerna ska bete sig. Som jag hittills visat kan detta förhållningssätt diskuteras som ett nödvändigt ont, ett sätt att förhålla sig till sin specifika position som tjej.

Att kvinnors berättelser ofta brukar beskrivas som speciellt reflekterande över den egna situationen och identiteten förklaras inte sällan med att kvinnor historiskt konstruerats som annorlunda i relation till den manliga normen. Erfarenheten av att vara objekt för andras blickar resulterar lätt i att man börjar reflektera över sig själv genom andras ögon. Men det reflexiva pendlande som S-tjejerna söker isensätta, där blixtnabb ironi åtföljs av lydig anpassning för att sedan omformuleras till skämt, sammanfaller också med beskrivningar av hur den västerländska medelklassen konstrueras i relation till både arbetar- och överklass (se t.ex. Walkerdine m.fl. 2001).

Otaliga forskare har visat hur uppkomsten av den nya borgarklassen under 1700- och 1800-talen resulterade i nya sätt att konstruera och bestämma individer, där genus var en central organiserande princip (se t.ex. Frykman & Löfgren 1979, Johannisson 1995, Blackman 1996,

Skeggs 1999). Det är därför inte särskilt förvånande att den favoriserade feminitet som under denna tid utkristalliserade sig kom att bli en medelklassposition. Med utgångspunkt i dessa insikter skriver Beverly Skeggs (1999:158ff) hur feminitet blev en sorts egendom medelklasskvinnor kunde förvärva om de, genom sitt utseende och uppförande, lyckades bevisa att de var respektabla. För arbetarklasskvinnor-, såväl som svarta och icke-heterosexuella kvinnor, var feminiteten inte tillgänglig på samma sätt (se t.ex. Davis 1981, de Lauretis 1994). Istället kom de att kodas som degenererade, okontrollerade och avvikande. Andra, gentemot vilka den normativa feminiteten definierades.³⁴

Den reflexiva självmedvetenheten hos S-tjejerna kan följaktligen beskrivas som en konsekvens och ett frammanande av både deras klass- och genusmässiga position. Att det, för en samhällsklass som så tydligt beror av intellektuella prestationer inom utbildning och på arbetsmarknaden, blir av yttersta vikt att odla ett rörligt och flexibelt intellekt är inte förvånande (jfr Ehrenreich 1990:82ff, Walkerdine m.fl. 2001). Därför är det extra intressant att se hur denna egenskap, i S-tjejnarnas fall, blir något de erhåller (och övar sig i) bland annat på grund av sina positioner som *tjejer*. Genom att söka behärska diskussionens pendling mellan »å ena sidan» och »den andra», återskapar S-tjejnerna föreställningen om medelklasskvinnan som empatisk och flexibel, samtidigt som de skapar sig själva som en *viss sorts tjejer*.

I opposition

Som jag inledningsvis antytt frammanas den ideala feminiteten ofta i direkt relation till en synlig kontrast. I vissa fall var det, som vi sett, de slarviga, intoleranta killarna som fungerade som motpol. Men allt som oftast kom motpolen att utgöras av andra tjejer, många gånger sådana på Barn- och Fritidsprogrammet. Därför är det lätt att tänka sig att BF-tjejnarnas sätt att bete sig, röra sig och använda språket också kom att formars som en sorts opposition mot de normer och ideal de själva användes som motpol till att producera.

Jag kommer i följande avsnitt att visa hur Petra, Veronica och deras kompisar tillbakavisar eller förkastar så gott som alla de egenskaper och beteenden jag tidigare pekat ut som byggstenar i den normativa feminiteten. Avsikten med detta är tudelad. Dels vill jag synliggöra hur de olikartade uttrycken för opposition ofta framstod som tydligt välartikulerade och medvetna handlingar. Dels vill jag visa hur deras beteenden också måste förstås på ett annat plan, där icke-konformistiska handlingar snarast blir ett uttryck för de känsleregister de internaliserats i. Slutligen kommer jag att påminna om hur BF-tjejnarnas oppositionella beteenden även tenderade att reproducera deras relationella underläge.

Ska jag backa bilen, bara för att du har kört för långt?

Empati var en av de känslor som S-tjejnerna sökte förkroppsliga och som också uppfattades som en del i den normativa feminiteten. BF-tjejnerna däremot, betraktade med skepsis egenskaper som empati och känslomässig lyhörighet. Visserligen såg jag dem inte helt sällan utföra empatiska handlingar eller agera inkännande. Däremot kringgärdades denna sorts uppträdande med ambivalens, skepsis och misstro. Även om de var medvetna om det önskvärda eller förväntade i ett sådant beteende, var det inte något de identifierade sig med.

Följande exempel är hämtat från en lektion i Barnkunskap, där eleverna förväntas diskutera olika typer av känslomässiga reaktioner. Den första övningen handlar om just empati. Exemplet de gemensamt läser ur det kopierade häftet beskriver tre personer som inför en knivig situation på en bilväg reagerar på skilda sätt. »Carina» blir förbannad, »Anton» försöker resonera sig igenom problemet och »Ola» skyller på de andra. Exemplet följs av en fråga, som Tina läser högt:

Tina: Hur skiljer sig de tre personernas reaktioner åt?

Veronica: Men den där Anton visar väl empati. Han bryr sig väl, typ.

Petra: »Empati«, vilka *fina* ord du använder!

(Veronica slänger ett öga åt Petras håll, men låter sig inte avbrytas.)

Veronica: De andra reagerar väl mer normalt så här.

Pernilla: Men skriv att de andra inte sätter sig in i andras situation.

De bara tänker på sig själva. De är själviska.

Tina: Jaha. Nästa. »Vad tycker ni är riktigt eller felaktigt i deras sätt att agera?»

Pernilla: Det är väl Anton som gör rätt. De andra gör fel.

Veronica: Ska jag skriva så här: Carina gör fel genom att bara tänka på sig själv.

Petra: Jag hade nog reagerat som Ola. »Fan, ska jag backa bilen, bara för att *du* har kört för långt? Du kan väl lika gärna göra det!»

Tina: Eller som den första: »Vadå! Alla andra körde ju för fort också!»

Veronica: Men det är Anton som gör rätt.

Tina (läser högt): »Vilka hinder finns det för att kunna leva sig in i andra människor?»

Petra: Man är väl för självisk och egoistisk.

Att det är Anton som gör rätt genom att agera mer förnuftigt och inkännande fastslår både Pernilla och Veronica. Däremot anser de att de andra personerna, som i skoluppgiften är tänkta att fungera som avskräckande exempel, reagerar mer normalt. Själva föreslår de sig likna Ola och Carina, vilka också beskrivs som själviska och egoistiska.

Det var alltså sällan som BF-tjejnerna beskrev sig som empatiska och inkännande. Ibland kunde detta få direkta konsekvenser, som i följande exempel med Operation Dagsverke, en av elevorganisatio- nen påbjuden pengainsamling för barn i andra delar av världen.

Operation Dagsverke genomförs i skolor i hela landet och har för avsikt att få ungdomar att under en heldag solidarisera sig med skol- barn i tredje världen. Kanske var O. D. (som det förkortas) inte något som flertalet av skolans elever tenderade att engagera sig helhjärtat sig i. Däremot samlade de flesta lydigt in pengar genom att under en skoldag söka tillfälliga kvalificerade arbeten. I annat fall förväntades man (men var inte tvungen att) betala summan (ett par hundralappar) ur egen ficka. Efter sammanräkningen brukade också de enskilda skolklassernas insatser presenteras separat och jämföras med andra

skolor runt om i landet. Själva dagen inbjöd alltså till något av en täv- ling mellan elever, klasser och skolor, i solidaritetens tecken.

Dagarna innan Operation Dagsverke skulle äga rum hörde jag ing- en av eleverna i BF-klassen diskutera eller ens nämna funderingar på hur de skulle tjäna in sina bidrag. När så läraren Joakim delar ut inbe- talningslapparna i BF-klassen undrar genast några av eleverna om man inte kan smita.

Tina: Vad händer om man inte betalar?

Joakim: Tjaaa, det är ju inte obligatoriskt, det är det ju inte. Men det är klart att det kanske ser lite konstigt ut inför resten av skolan. Jag menar, om ni är den enda klassen som inte har samlat in pengar.

Lisa: Ja, jag kommer då inte jobba i alla fall. Aldrig i livet!

Petra: Ähhh! Jag är hemma och sover.

Lisa: Jag ska lägga den där lappen bland den andra.

Joakim (förvånad): *Vad?*

Lisa: Ja, den vi fick förra året.

Joakim: Men den ska in oavsett om du tjänar några pengar eller inte.

Lisa: Men jag ska också sova hela dagen, får man det?

Joakim: Har ni fått nå information över huvud taget om Operation Dagsverke?

Petra: Ja! Men då var inte vi ... här.

Med facit i hand kan det nämnas att S-klassen var den klass i skolan som lyckades samla in mest pengar. Deras lärare gratulerar stolt när resultatet, som redovisas i skolans informationsblad, läses upp av en av tjejerna. »Vilka samlade sämst?» undrar någon. »BF säkert!» hörs en annan röst. »Ja, visst! Värsta fördomarna ...« skrattar en annan. »Men det är säkert så!»

Intoleransens retorik

På sätt som detta kom BF-tjejnerna att återkommande bestämmas och identifiera sig själva som mindre empatiska än andra. Till skillnad från S-tjejnerna vinnlade de sig heller inte om att framstå som toleranta i

fråga om attityd till avvikare. Inte helt sällan uttryckte vissa av tjejerna i BF-klassen ogillande inför både bögar och lesbiska. Den avsaknad av empatisk eller tolerant touch som ofta genomströade dessa uttalanden var ytterst sällsynt bland S-tjejerna. Oavsett vad de olika elevgrupperna hade för åsikter såg alltså språkbruk och tonfall tämligen olika ut.

I följande exempel vill jag visa hur denna »intoleransens retorik« delas av både tjejer och killar i BF-klassen. Vi befinner oss på en lektion i Livskunskap i BF-klassen.³⁵ Ämnet för dagen är etik och moraliska ställningstaganden. Med utgångspunkt i en tidningsartikel introducerar den kvinnliga läraren det problem som ska diskuteras. En flicka har blivit påkörd av en full lastbilschaufför, som efter olyckan försökt smita från brottsplatsen. Under sin högläsning blir läraren konstant avbruten av två killar långst bak i klassrummet. De skämtar och droppar kommenterar, både sänt som har med ämnet att göra och annat. Läraren försöker få tyst på Mehmed genom att dra in honom i exemplet. Vänd mot honom föreslår hon att det kunde varit hans syrra som blev påkörd och att chauffören sen försökte smita. Vad skulle han tyckt om det?

Mehmed stirrar till och blir uppenbart irriterad. Han tystnar och lutar sig, aningen hofullt, bak i stolen. Läraren, som inte uppfattat att ämnet uppenbarligen är känsligt, tror inte att han fattat hennes fråga. Hon upprepar frågan, denna gång långsamt och tydligt. Nu exploderar Mehmed. Ilsket slår han båda händerna i bänken. Läraren hoppar till och ändrar strategi. »Varför är du besviken?« undrar hon tålmodigt. »Vad fan, vadå besviken???« skriker Mehmed ilsket. »Jag är inte besviken. Bara dra inte in min syster i det här.« Men läraren framhärdat. »Men varför är du så besviken, det vill jag veta.« »Jävla kätting, jag är inte besviken!« utbrister Mehmed och går med bestämda steg ut ur klassrummet. Läraren tittar lite undrande på de andra och rycker på axlarna.

Läraren: Jaha ja. Vad tycker ni andra då?
Jessica: Jag tycker chauffören ska dö.
Raoul: Vadå? En pedofil får bara två års fängelse.

Lollo: Dödsstraff, tycker jag.

Raoul (utstuderat hofullt): Death penalty for that mother fucker.

Läraren: Men den här chauffören fick fem månader. Varför tror ni han ville smita från platsen?

Tarik: För att hans mamma hade uppfostrat han fel. Han var säkert palestinier.

(Flera av eleverna skrattar, medan läraren kväver en suck.)

Lollo: Om jag körde på nån och var full så skulle jag inte kunna leva med det, jag skulle ta självmord.

Läraren (med inlevelse): Känner du så ofta?

Tarik: Vad fan!

Marielle: Men är du helt knäpp. Värsta psykologen. Ska du ställa fram en soffå också, eller vad fan?

Läraren: Men förlåt då. Det är ju faktiskt nåt man kan känna.

Lollo: Men hallå, nu pratade vi ju om rattfylla.

Läraren: Men förlåt då att jag är spontan. Man kanske inte kan vara det i den här klassen? När jag var ung kände jag ibland att jag ville ta livet av mig.

Lollo (upprört): Men vad fan! För en månad sen ville jag ta självmord. Är du nöjd så? Jag tar vitamintabletter också. Är du nöjd så? Är det nåt mer du vill veta?

Det är tydligt att detta exempel på intoleransens retorik handlar om ett avståndstagande från ideal som empati och tolerans likaväl som en gemensam manifestation gentemot lärarens auktoritet. Just här kan det betraktas som en och samma process, där oppositionen gentemot läraren blir en simultan opposition gentemot en empatisk och inlevelsefull hållning. Den omsorgsorienterade och »mjukpsykologiska« förståelse läraren bemöter eleverna med, besvaras med kaxiga och hårda smashar. Istället för att, som syftet antagligen var, uppnå ett mjukt och vänligt diskussionsklimat, hamnar läraren själv i skottelden. Hennes försök att engagera eleverna genom att relatera till deras egna erfarenheter upplevs snarast som omotiverade och okänsliga integritetsbrott. Lollo's upprörda slutreplik skvallrar om att hon betraktar lärarens

njuka attityd som ett uttryck för hennes syn på BF-eleverna som ungdomar i behov av speciell behandling. Den uppenbara rähnet med vilken flera av dem under denna Livskunskapslektion både uttrycker sig kring och tar ställning i det presenterade etiska problemet, måste därför betraktas som en sorts reaktion på hur de själva upplever sig betraktade.

Samma dynamik genomsyrade även annan typ av opposition bland BF-eleverna. Den allmänna uppfattningen i klassen var att ingen av lärarna egentligen ville ha med dem att göra, samt att rektorn enbart vore glad om samtliga elever hoppade av skolan. Återkommande tycktes de se bevis för negativ särbehandling från skolans sida. En morgon när jag kommit aningen sent till en lektion möts jag av upprörda röster. »Jamen vadå, han sa ju så«, hävdar Marielle ilsket och får medhåll av sina klasskamrater. Joakim, som ansvarar för undervisningen denna timme, förklarar lite lamt att han nog inte menade så illa, men att det naturligtvis var dumt uttryckt. Det hela visar sig handla om att rektorn, i en teveintervju, nyligen uttalat något i stil med att Barn- och Fritids- samt Handelsprogrammen inhyser elever med större inlärningsproblem än andra. Joakim förklarar att rektorn senare bett om ursäkt för sin olyckliga formulering. Men, som BF-eleverna påpekade, »han bad aldrig om ursäkt till oss«.

Det faktum att BF-eleverna oftare än de andra iscensatte sig själva som oempatiska och intoleranta, bland annat genom att strunta i skolans gemensamma aktiviteter (som i fallet med Operation Dagsverke), ser jag därför framför allt som en ovilja att identifiera sig med en gemenskap de i grunden ansåg sig vara uteslutna från.

Vem vill snyta snoriga ungar?

Lika sällan som BF-tjejerna beskrev sig som empatiska bemödade de sig om att framstå som omhändertagande, ansvarsfulla eller mogna. Trots att de gick ett gymnasieprogram som syftade till att lotsa dem in i yrken inom vård och barnomsorg hörde jag allt som oftast kommentarer kring hur ogärna man ville »snyta snoriga ungar« eller »sitta i en jävla sandlåda resten av livet«.

Under en av lektionerna i Bild blir avståndstagandet från föreställ-

ningen om den framtida rollen som omhändertagande förskollärare uppenbart. Lektionen inleds med att läraren med allvarlig röst förklarar att hon ogärna ser att de använder sig av grova ord i klassrummet, såsom nu skett under de senaste veckorna. Hon förklarar att detta är en arbetsmiljöfråga; att hon inte vill arbeta i en miljö där folk skriker fula ord till varandra. Flera av eleverna suckar åt hennes utfall. Någon kommenterar lite lamt att de ju inte *menar* vad de säger. Läraren tycks inte höra försöket till försvar utan påbörjar undervisningen. Hon håller upp en lerklump och förklarar att de nu ska övergå från teckning till lera.

Läraren: OK, nu har jag lite frågor ... till er. Antag ... för det är så det kommer bli om ett par år ... att det är ni som har min roll, så att säga. Att det är en massa barn som håller på med lera. Vad gör ni nu då när alla barn sitter med små lerbitar omkring sig?

Marielle (bryskt): Slår dom!

Läraren (lite trött): Slår dom? Fler förslag?

Raoul (långsamt, med lätsat hotfull röst): Ja, jag tar ungen. Så håller jag honom i håret. Och så slänger jag ut honom genom fönsterrutan på övervåningen.

Läraren: Jag menar vad ni gör med leran.

Raoul: *Jaha.*

(Flera av eleverna skrattar uppsluppet. Läraren rycker på axlarna och drar på munnen.)

Att detta exempel, återigen, handlar om Barn- och Fritidsklassens antagonism och ambivalens gentemot själva gymnasieprogrammet såväl som mot lärarens auktoritet är tydligt. Enbart några minuter efter det att läraren bett eleverna att »stada sitt språk« kommer, som ett brev på posten, Marielles förslag om att slå ungar. Varken hennes eller Raouls framkastade idéer är allvarligt menade. Snarare bör de förstås som reaktioner mot lärarens tillsägelse och förbud mot vissa attityder och språkbruk.

Men likaväl som sekvensen kan betraktas som en gemensam reak-

tion på en position man ogärna identifierar sig med, kan den betraktas som ett utslag för ett avståndstagande från de förväntningar som säger att sådana som går Barn- och Fritidsprogrammet bör vara just ansvarstagande, mogna och omsorgsinriktade. Att dessa egenskaper är något man möjligtvis som kille ogärna identifierar sig med kan förefalla mer väntat än den ilska med vilken tjejerna uttrycker sitt avståndstagande.

Uppenbarligen ville eleverna ogärna associeras med de egenskaper som kringgärdar de yrken de förväntades arbeta inom. Samtidigt var de omdömen tjejerna fick från sina praktikplatser (där de tillbringade ett flertal veckor) genomgående uppskattande och fina. Väl på arbetsplatsen, i relation till »verkliga ungar«, föreföll de inte ha problem med vare sig omsorg eller ansvar. De gånger någon uttryckte irritation över själva arbetet med dagis- och skolbarn var det framför allt riktat gentemot personalen, de äldre kvinnor som man förväntades jobba tillsammans med.

Petra säger sig vara osäker på om hon i framtiden kommer att vilja jobba inom barnomsorgen. Det stora problemet, förklarar hon, är just personalen. »De är såna kärringar«, säger hon irriterat. »Det är bara en massa jävla fika hela tiden. Och så måste man vara så *trevlig* hela tiden. Sitta och *prata* och *umgås*.« Veronica håller med till fullo. För henne framstår lägstadielärare som ett alternativ. Då kan nämligen ingen bestämma över en. Man får vara själv med barnen och slipper att hela tiden diskutera allt med andra.

Jimmy, kom och visa pungen!

Hittills har jag visat hur BF-tjejerna opponerar sig mot de normer som säger att en kvinna ska vara mjuk, hänsynstagande, omsorgsinriktad och ansvarsfull samt utstråla empati och tolerans. Inte heller uppträdde de i linje med den allmänna förväntningen på tjejer som tillbakadragna, blyga och försiktiga. Snarare tvärtom. Det var mer regel än undantag att höra BF-tjejerna skrika högt åt varandra i korridorerna. Inte heller på lektionerna präglades deras uppträdande av den försiktighet och tillbakadragna blyghet som karakteriserade fler-

talet av S-tjejernas beteenden. Snarare än måttfull kontroll genomyrades deras framfart av en tydlig och utåtriktad beslutsamhet. Flertalet av dem var ofta uppenbart »oömma« i sin utstrålning; de slängde sig offentligt med tabuladdade ord som »prutt«, »bajs«, »fitta« och »hora« och skämtade gärna kring kroppsligheter genom att låtsasrapa eller fjärta högt i skolkorridoren.

En av skolans sista dagar, när vi åker på båtutflykt till en närbelägen skärgårdsö, utspelas hela det register jag blivit van att associera med dessa tjejer. Det är sommarens första varmt soliga dag och stämningen präglas av både uppsluppenhet och en smula vemod. Jag är på återbesök en av de sista dagarna eleverna har tillsammans. Om någon vecka går de ut skolan för gott och kommer sedan att skingras för vinden. Vi har gått den obligatoriska rundan runt ön, ätit vår medhavda matsäck och sitter nu på en allmänning nere vid vattnet och tar igen oss i väntan på att båten ska föra oss tillbaka hem. På en parkbänk lite bortanför de andra har Veronica och Petra slagit sig ner för att sola. De andra ligger slappt på bryggan och småpratrar. Då och då korsas vårt sällskap av andra grupper på utflykt.

Veronica och Petra gör sina klasskompisar påminna om sin existens genom att återkommande ropa små kärvliga retsamheter över gårdsplanen. »Jimmy, kom och visa pungen!« beordrar Veronica och skrattrar förnöjt. »Vi har så satans långträktigt här!« Jimmy, som inte verkar misstyccka, släntrar närmre med ett brännbollsträ i ena handen. Han tar upp en sten och låtsas slå den över vattnet. »Halla, är det ingen som är med på brännboll?!« undrar han vänligt. Men ingen nappar. Petra skakar bestämt på huvudet. »Aldrig i livet! Hellre dör jag!« »Men vad ni klagat!« ropar Marielle bort mot parkbänken. »Akra så vi inte läser in er i glasskiosken!« »Åneej, svarar Petra. »Jag vill inte bli ett fläskberg.« »Åh, det är du ändå«, skrattrar Jimmy glatt. Ali, som legat på mage på bryggan och tittat ner i vattnet kravlar sig mödosamt upp i sittande ställning. »Åh, nu pallar jag inte längre«, säger han pustande. »Äre nån som vill gå och hångla?« Han kryper över bryggan och tar sikte på Anette, som ligger och solar med freestylehörur i öronen. Tidigare under dagen har hon, inför ett utvalt antal klasskompisar,

berättat att hon är orolig att hon är med barn. Mensen kommer inte som den ska och hon känner sig lite konstig i magen. Läraren har rätt henne att gå till ungdomsmottagningen så snart hon kommer hem.³⁶

Ali, som nu kravlat färdigt, låtsas lägga sig över Anette och häver sig mödosamt och övertydligt upp och ner. »Jag ligger med Anette.« ropar han triumferande. »Jag knullar med Anette.« Petra betraktar scenen på håll och ropar över gårdsplanen: »Åh, det behövs väl inte! Hon har ju redan ett barn i magen!« Anette flinar snett och de andra skrattar. Själv reser jag mig upp från parkbänken för att gå på toaletten. »Glöm inte toaborsten när du bajsar!« ropar Veronica, så att alla hör. Jag ler och nickar, aningen generad. I samma ögonblick går en grupp kostymklädda äldre män förbi på grusgången. De har likadana blombuketter i händerna, som om de blivit officiellt avtackade. Bakom mig hör jag hur Veronica och Petra kommenterar, högt nog för allas öron: »Nejmen, inte hade ni behövt anstränga er så! Blommor som är så dyrt. Tack ska ni ha! Tack tack!« Sen fnissar de glatt och tittar uppsluppet på varandra.

I efterhand skulle jag beskriva stämningen denna dag som en av de mer vänliga, avslappnade och mjuka jag varit med om i BF-klassen. Inga ilska utbrott eller frustrerade suckar kantar samvaron och jag upplevde att de flesta kände sig trygga, avslappnade och glada. I utskrivet skick kan emellertid de enskilda uttalandena lätt te sig provokativa, otrevliga eller »överdrivet grova«. Att, som Jimmy gör, antyda att Petra (som ständigt klagat över sin vikt) är ett fläskberg, kan lätt uppfattas som ett övertramp. Eller att, som Petra gör, öppet skämta om att Anette skulle vara med barn, när hon just uttryckt oro inför denna möjlighet, är heller inte helt oproblematiskt. Utrop som »Jimmy, kom och visa pungen!« för kanske inte självklart tankarna till vänskap och gemenskap. Däremot var just vänskap, gemenskap och närhet de ord som jag kände genomsyrade BF-elevernas beteende denna försommardag.

Som exempel på BF-tjejnarnas avsaknad av måttfullhet, försiktighet eller blyghet i det offentliga rummet illustrerar det därför också den

känsla av gemenskap som på detta sätt skapades. En retsam påminnelse om att rengöra efter mig på toaletten blev snarast ett uttryck för att jag tillhörde gruppen, att också jag var någon man burdust kunde skämta med. Det som i utomstående öron lätt kunde låta som tarvliga påhopp eller barnsliga utspel var alltså snarare en sorts tecken på innerlighet och vänskaplig samvaro.

Den amerikanske kulturteoretikern José Muñoz (2000) påpekar faran i att okritiskt svälja majoritetskulturens definition och moraliska bestämning av kulturella och känslomässiga uttryck. Han exemplifierar med hur Latino/a-befolkningen i USA framställs och förstås som överdrivet känsllosamma. Muñoz menar att denna negativa bestämning av specifika känslouttryck, snarare än att beskriva avvikelser, blottlägger den underliggande (i detta fall vita, angloamerikanska) normen. Hans exempel tjänar som påminnelse om att överdrift enbart existerar i relation till det upplevt normala. Således blir den stereotypa bilden av en offentligt gråtande, hysteriskt tårdrypande latinamerikansk moder eller den överdrivet ilsket skrikande latinamerikanska bilföraren ut-sagor om ett vitt känslolideal som gynnar måttfullhet och kontroll. Enligt samma logik säger bestämningen av BF-elevernas språkbruk som burdust, ofint och okänsligt minst lika mycket om varifrån nor-mer definieras och bestäms, som om vad dessa känslomässiga uttryck avser betyda.

Med denna påminnelse i bakhuvudet kan vi sluta oss till att BF-elevernas beteenden måste betraktas som en väl utvecklad och avancerat driven opposition mot en diffust definierad omgivning. Att bete sig som ovannämnda exempel visar – att öppet ropa »knulla«, »bajs«, »pung« och »fläskberg« – var ofelbart en sorts kommentar till hur man förväntas (och framför allt *inte* förväntas) uppträda i det offentliga rummet. På så sätt kan exemplet illustrera BF-elevernas förhållnings-sätt till en omvärld som belönar återhållsamhet och behärskning och som därigenom tenderar att betrakta dem som individer med fattigt språk, dålig uppfostran och låg status. Men det blir också, mer specifikt, BF-tjejnarnas svar på omvärldens förväntningar på dem som just tjejer. Att som tjej offentligt uttala ord som »knulla«, »bajs« och

»pung« måste nämligen betraktas som en handling av annan dignitet och betydelse än om den utförs av en kille. Medan killar snarast kan förväntas experimentera med »fåla« ord, eller vara allmänt »barnsliga« och »omogna«, står samma beteende hos en tjej närmast i direkt motsats till ett sanktionerat kvinnligt beteende (jfr Coates 1986:156).

Disidentifikation

I sin klassiska studie *Learning to Labour* (1977) beskriver den engelske sociologen Paul Willis hur en grupp arbetarklasskillar i norra England, i reaktion mot utbildningssystemets krav på dem som skolelever, skapar en sorts motkultur, vad han kallar *counter school culture*. Istället för att göra sina läxor och anpassa sig till läraarnas ordning uppträder de kaxigt på lektionerna, skolkar och struntar i betygen. För »the lads«, som de kallar sig, ligger ändå framtiden i att skaffa sig ett jobb inom industrin. De manuella arbeten som står dem till buds associeras med maskulinitet och status, något de upplever som positivt. Vad de längtar efter och inriktar sig på är alltså en sorts idealiserad arbetsgemenskap kopplad till klass och maskulinitet. Denna arbetsgemenskap konstrueras i relation till en föreställd motpol av mentalt arbete associerat med feminitet och social underordning och som symboliseras av skolan.

Barn- och Fritids tjejernas uppförande i skolan påminner i stora stycken om det Willis beskriver. Men medan »the lads« oppositionella beteende samtidigt underbygger deras självuppfattningar som maskulina, »riktiga« (arbetarklass-)män, ligger Petras grova språk eller Veronicas höga röst inte i linje med förväntat genusuppträdande. När BF-tjejerna använde sig av »grova« ord var det inte enbart ett uttryck för en underprivilegierad grupps gemensamma inbördes kodet. Det var också, och kanske framför allt, ett direkt svar på omvärldens förväntningar på dem *som tjejer*. För var det något BF-tjejerna opponerade sig mot eller tog avstånd ifrån så var det just de förväntningar som gång på gång drabbade dem som tjejer. Förväntningar som inte motsvarade deras erfarenheter och som de dessutom ofta upplevde sig

misslyckas med att leva upp till. Följaktligen var det inte sällan jag hörde dem omtala sig själva som »inte så kvinnliga«.

När Veronica ska beskriva sig själv är det just epitetet okvinnlig hon använder. Hon skriker och tar för mycket plats för att vara kvinnlig, säger hon. Jenny däremot inleder en av intervjuerna med att konstatera att hon väl är minst lika kvinnlig som någon annan. Sedan hejdar hon sig en smula. För om man jämför med de som går Ekonomisk. Eller Samhälls ... »Ja, då är jag nog verkligt okvinnlig! För de har väl typ lekt kontor sen de var små. De skulle typ aldrig kunna tänka sig att pierca sig. Kanske i naveln då, högst.«³⁷

Även språk och »attityd« är något tjejerna återoppar för att förklara vad som positionerar dem som mer okvinnliga än andra.³⁸ Enligt Petra är det definitivt mindre kvinnligt att använda sig av fula ord. Eller åtminstone mer barnsligt. »Men vi säger mest bajskorv och sänt när vi är med varann«, säger hon och nickar menande mot Veronica som frissar, förtjust igenkännande. »Jamen, det är så här«, förklarar Veronica, vänd mot mig. »Jag försöker hela tiden att sluta, men det går inte så bra. Men det är väl kanske bättre att säga bajskorv än hora. Men det säger man ju hela tiden, så det betyder ju inget längre. Kom nu hora, så går vi! Sânt kan man säga utan problem!«

Utifrån detta exempel tycks BF-tjejerna vara ytterst medvetna både om sin utstrålning och dess konsekvenser. Själva hade de heller inte mycket till övers för den feminitet de ansåg exempelvis S-tjejerna förkroppsliga. Med förakt hänvisar de till »tjejiga tjejer«, såna som låtsas vara fina och snälla, men som egentligen snackar lika mycket skit bakom ryggen på folk som andra. Sådana som aldrig någonsin släpper loss. Själva är de mer äkta, förklarar de. »Eller liksom inte så satans tillgjorda«, som Jenny inledningsvis formulerade sig.

Rak och ärlig är också de adjektiv Marielle använder för att beskriva sig själv. Hon exemplifierar med två av tjejerna i klassen, som allmänt anses vara mer av S-typer.³⁹ Därför kan man heller inte helt och hållet lita på deras omdömen. »När vi skulle ut så frågade jag vad de tyckte om nåt jag hade på mig. Jag tyckte själv att det såg lite skumt ut. Och de ba: 'Jajajaja!' Och så gick jag in och frågade morsan och hon ba:

'Eru helt dum i huvudet? Det är klart du inte kan ha på dig det där! Hon är typ lika rak som jag. Men de är mer säna som tånjer på sanningen. Lite finare. Medan jag vräker ur mig. Men jag är mer ärlig, det är jag helt klart. Sen kan man ju vara lite för-ärlig ibland och typ säga till en kompis att hon har en finne på hakan! Ha ha ha !! Men jag är alltid lika hård mot mig själv. Jag kan skämta om mig själv som ett luder.»

Den skepsis som flertalet av BF-tjejerna förmedlade gentemot de egenskaper och känslouttryck som sammankopplades med den normativa feminiteten kan således betraktas både som en *ovilja* och en *svårighet* att känna igen sig. Med en snabb rekapitulering av hur denna feminitet historiskt producerats som framför allt en medelklassens egendom blir deras problem att identifiera sig än mer lättbegripliga.

I följande exempel vill jag visa hur dessa erfarenheter ofta innebar stora svårigheter att alls identifiera sig som tjej. Vi befinner oss på en Bildlektion i BF-klassen. Eleverna sitter och ritat, ovanligt lugnt och harmoniskt, tjejerna vid ett bord och killarna vid ett annat. På radion spelas musik från stationen »Lugna Favoriter«. Robin spottar lite tankspritt på golvet. Den kvinnliga läraren, som betraktat hela skvansen ur ögonvrån hajar plötsligt till och säger upprört ifrån.

Jimmy (lite lamt): Men vadå?

Läraren: Tjejer behöver inte spotta överallt, men det måste ni!

(Framför allt killarna i klassen lystrar och reagerar.)

Jonas (irriterat): *Jaaa!*

Läraren: Det måste vara nåt fel på er!

Ali (hänfullt): Vi dreglar för mycket. Det är det som är skillnaden på killar och tjejer.

(En annan kille spottar lite provokativt, denna gång i papperskorgen.)

Läraren (lite vädjande): Nejmen, inte i papperskorgen! Det är äckligt.

Killarna (unison): Men var ska man spotta då?

Jimmy (tillgjort, parodierar läraren): Då får man svälja det.

Läraren: Man *måste* inte spotta.

Jimmy (mjukt): Men ibland blir det.

Ali: Ibland måste man bara.

Läraren: Jag har kunnat leva hela mitt liv utan att gå omkring och spotta överallt.

(Tjejerna, som suttit vid ett annat bord och bara lyssnat lite förstrött, bryter plötsligt in.)

Marielle (hänfullt, irriterat): *Så du har aldrig spottat ute??*

Läraren (lite förvirrat): Jo, det har jag väl ...

Veronica: Jamen då så!

Läraren: Men man håller väl inte på och spottar hela tiden, här och där.

Ali (ironiskt): Man markerar sitt revir.

Läraren: Är det *det* ni gör?

Veronica (retsamt): Ja, det är klart!

Läraren: Våldigt barnsligt tycker jag!

Lollo (argt): Hur jävla fisfint är det att aldrig ha nåt spott i munnen då?? Då är jag hellre en sän som vi.

Förutom att det är ett ganska vardagligt exempel på hur BF-eleverna återkommande förhåller sig kritiskt skeptiska till lärarens auktoritet, illustrerar skvansen även min poäng: att tjejerna snarare identifierar sig *mot* en av läraren utpekad feminitet än *med* den. Med Beverly Skeggs (1999:119) formulering kan deras förhållningssätt snarast beskrivas som en *disidentifiering*, en sorts motsats till identifiering, som karakteriseras av både ovilja och avståndstagande likaväl som ett grundläggande främlingskap inför den position man ålagts.

Som vi ser hänger de inte på lärarens försök att dela upp tjejer och killar i två grupper, en som spottar och en som låter bli. Istället tar de killarna i försvar och ger sig på läraren, för att i slutändan konstatera att de är mer lika killarna (om det nu är så att tjejer aldrig spottar). Deras självpresentation rör sig därför kring ett avståndstagande från både läraren (som just lärare, vuxen och auktoritet), men också från den feminitet hon indirekt presenterar och står för. En feminitet som, definierad i direkt motsats till en grov och oförfinad maskulinitet, beskriver kvinnor som lite bättre, renare och finare än män; en normativ feminitet knuten till medelklassen.

sorgsidealet liktydigt med att bygga sin självbild på ett framtida lågstatusyrke med både dåligt betalt och hårda arbetsvillkor. Dessutom har de sällan självant eller som förstahandsval sökt sig till Barn- och Fritidsprogrammet. Flera av dem har hamnat där för att de inte haft högre betyg. Att sköta sig på lektionerna och således identifiera sig med och vara stolt över att gå på ett program med så pass låg status skulle lätt kunna ses som ett tecken på att man inte har några direkta ambitioner i livet.

En annan möjlig förklaring ligger i den fusion mellan arbetsuppgift och personlighet som omsorgsarbete innebär. Skeggs (ibid.:91ff) beskriver hur skapandet av det omvårdande jaget, den respektabla kvinnan, sker i relation till två olika betydelse/definitioner av begreppet omsorg: att *ta hand om* och att *bry sig om*. »Att ta hand om« har att göra med praktiska uppgifter såsom städning, matlagning osv. »Att bry sig om« har att göra med individens egenskaper och beror ytterst på den personliga relationen mellan den som bryr sig och den som blir omhändertagen. Sammanblandningen av dessa två betydelse (att »göra« och att »vara«) resulterar i en föreställning om omvårdnad som en sorts personlighetstyp. Man kan inte utföra omvårdnad utan att vara omvårdande.

Det kvinnorna lär sig på de engelska omvårdnadskurserna är alltså att identifiera sig med karaktärsdrag som osjälvskhet, tillgänglighet, lyhördhet och självuppostriffring.⁴⁰ Dessa egenskaper är naturligtvis också historiskt och kulturellt knutna till en normativ feminitet. Att, som kvinna med arbetarklassposition, identifiera sig med sitt ålagda yrke, innebär följaktligen att införliva ideal som står i direkt motsättning till hur hon själv bestämts klassmässigt. För att bli duktiga dagisfröknar måste Barn- och Fritidstjejerna disciplinera sig in i en inkännande, empatisk, osjälvsk kvinnoposition, en roll de inte känner igen sig i, utan snarare kopplar samman med de andra »tjejiga« tjejerna i skolan.

Som vi tidigare sett verkar de också ha större problem med personalen och den föreställda kvinnliga omsorgsgemenskap de förväntas ingå i, än med själva omhändertagandet av barnen. »Det är bara en

Och så måste man vara så trevlig hela tiden
BF-tjejernas disidentifikation som kvinnor och avståndstagande från den normativa feminiteten skulle kunna förklara det faktum att flertalet av dem, åtminstone under det år jag följde dem, vägrade att göra omvårdnadsidealet till en egen kvinnoposition.

Beverly Skeggs (1999) diskuterar hur arbeten inom vård och omsorg historiskt blivit en möjlig väg för kvinnor inom arbetarklassen att både skaffa försörjning och dessutom göra sig igenkännbara som kvinnor. De kvinnor Skeggs studerade sökte sig till kurser i omvårdnad och omsorg, vars syfte var att forma deltagarna till omhändertagande, ansvarskännande och osjälviska kvinnor. Att, bland annat genom sitt yrkesval, presentera sig som omvårdande, empatisk och respektabel var ett försök att parera den historiska konstruktionen av arbetarklasskvinnan som smutsig, sexuell och potentiellt farlig, det vill säga den normativa feminitetens motpol.

Den senaste tidens svenska forskning om tjejer med arbetarklassbakgrund beskriver ett relativt liknande beteendemönster. I både Helene Brembeck (1998) och Inger Berggrens (2001) studier söker unga arbetarkvinnor iscensätta ett kvinnoideal, där epitet som ordentlig, respektabel och inkännande är centrala. Som vi sett använde sig BF-tjejerna inte av en sådan taktik för att godtas som kvinnor. Snarare opponerade de sig öppet mot denna typ av föreställningar och kom därmed ofta av lärare och andra utomstående att uppfattas som svårhanterliga eller hopplösa fall.

Vad är det då som får dem att, trots den eventuella respektabilitet de skulle uppnå, värja sig mot att associeras med omvårdnad? Vad är det som gör att de inte tar tillfället i akt och, i likhet med Willis »the lads«, investerar i den klass- och genusbundna yrkesidentitet som står dem till buds? För att förstå hur detta blir möjligt, ja, rentav logiskt och självklart, måste vi titta närmre på vad en identifiering med den omhändertagande kvinnopositionen skulle kunna innebära för dem i vardagen.

I förstone kan vi konstatera att arbete inom vård och omsorg i vårt samhälle har låg status. För BF-tjejerna blir ett införlivande av om-

massa jävla fika hela tiden«, som Petra formulerar sig. »Och så måste man vara så *trevlig* hela tiden. Sitta och *prata* och *umgås*.«

Att flera av BF-tjejerna ogärna verkade vilja associeras med ansvarstagande och omsorgsfullhet bör därför framför allt förklaras som ett avståndstagande från en normativ (medelklass)femininitet de inte känner igen sig i. Vi kan sluta oss till att ett införlivande av dessa normer innebär risken att förlora en möjlighet att stå upp för sig själv och undvika att bli trampad på. Även om de (troligen) i förlängningen kommer att godta sin yrkesmässiga underordning i samhället, tycks de vägra att *frivilligt* och *känslomässigt* införliva denna underordning. De har, som de själva ser det, inget direkt att vinna på att »bli« sådana empatiska, omsorgsriktade kvinnor. På detta sätt kan vi förstå hur de återkommande disidentifierar sig som kvinnor.

Känslostrukturer

Forskning om ungdomar har ofta kommit att omtala ungdomstid i termer av uppror, motkultur eller motstånd (Wulff 1995:3f, Bjurström 1997:60ff). Motstånd är den term Paul Willis (1977) använder sig av i sin studie av engelska arbetarklasskillar och idén om motkultur genomsyrar också den inom ungdomskulturforskningen klassiska antologin *Resistance Through Rituals* (Hall & Jefferson 1976). När feministiskt inspirerade forskare som Angela McRobbie, Jenny Garber (1976) och Christine Griffin (1985) sökte uppmärksamma hur unga kvinnor tenderade att uteslutas ur den förment neutrala definitionen av ungdomskultur, var det just genom att poängtera hur tjejers motstånd och aktivitet ser annorlunda ut än killars. Genom att rikta sökarljuset mot flickrummet snarare än mot gatan, ville de visa hur det som lätt ter sig som anpassning även kan innebära opposition och ifrågasättande (se även Anyon 1983). Att tala i termer av opposition och motstånd blev, för dessa forskare, en möjlighet att kritisera en forskartradition där tjejers agens och handlingsmöjligheter underkommunicerats.

Som vi sett är opposition, ifrågasättanden och utmaningar i alla dess former även centralt i mitt material. På olika sätt och i olika ut-

sträckning formulerade tjejer ur båda grupperna kritik av eller avståndstagande från den normativa femininitet de förväntades iscensätta. Däremot väjer jag mig mot att tala just i termer av motstånd av anledningar som Pierre Bourdieu formulerat på ett tänkvärt sätt (Bourdieu & Wacquant 1992:23f).

Bourdieu menar att begreppet motstånd hindrar oss från att förstå de mer komplexa praktiker och situationer som ofta karakteriserar erfarenhet av att vara underprivilegerad. Om motstånd implicerar en öppen och medveten handling, direkt ämnad att ifrågasätta makthierarkier, är det nämligen många andra strategier som osynliggörs (se även James Scott 1985, 1990). Dessutom innebär en sådan definition att vi, för att lokalisera motståndet, skulle tvingas bestämma vilka handlingar som är medvetna och vilka som är omedvetna.

Det är också tveksamt om målet för motståndet, själva befrielsen från förtryck, alltid uppnås genom sådana öppna och uttryckliga handlingar. För, som Bourdieu påpekar, medan motstånd ofta kan fungera alienerande, kan underkastelse i vissa fall vara frigörande. Vad Bourdieu vill belysa är hur dynamiken mellan över- och underordning, privilegierad och förtryckt, både är mer komplex än begreppet motstånd tillåter oss att se, och dessutom är nära sammanvävd med dimensioner av kroppsliga icke-verbala upplevelser (se även Gal 1995b, Ortner 1996b).

På detta sätt ser jag det istället nödvändigt att knyta tjejernas utmaningar, opposition och ifrågasättanden (likaväl som deras införlivande och iscensättande av normerna) till resonemang om hur kropp, känsla och medvetande samverkar i deras möjliga sätt att kommunicera med omvärlden. Något som slagit mig i sökandet efter en förståelse av de båda tjejgruppernas skilda beteenden har varit det myckna talet om och hänvisningar till olika typer av känslor. Den »kaxiga« attityd BF-tjejerna beskylldes för att ha, den mesiga förhållighet utifrån vilken S-tjejerna avfärdades, Veronicas bestämda gångstil och Linas och Annikas fnissattacker – alla de sätt på vilka tjejerna simultant bestämde varandra och andra – visade sig vara mer eller mindre avhängiga olika känslouttryck.

I en tidigare passus har jag diskuterat hur man kan betrakta den normativa feminiteten som en slags struktur av känslor. Genom att uttrycka vissa sorters känslor (såsom glädje, empati, inlevelse), genom vissa specifika känsleregister (såsom måttfullhet och förfining) kommer man också, lite tillspetsat, att betraktas som kvinnlig (och därigenom som kvinna). Således har vi också sett hur flertalet av S-tjejerna söker iscensätta den normativa feminiteten framför allt genom att införliva och förkroppsliga vissa specifika kroppsliga dispositioner, färgade av ett visst känsleregister. Vi har också sett hur BF-tjejerna, till stora delar genom uppvisandet av andra sorters känslor, faller utanför vad som upplevdes som det normala ramat.

Dessa processer är emellertid varken kausala eller rationellt beräknande. Även om båda grupperna tycktes synnerligen medvetna om hur deras olika sätt att uttrycka och bete sig uppfattades av andra, var det få som från den ena dagen till den andra skulle kunna ändra sitt beteende. Det kan därför inte enbart betraktas som medvetna och rationella val att Veronica och Petra väljer att använda ord som bajskorv med varandra, eller att Julia och Lina låter bli. Snarare måste dessa införlivanden eller oppositioner mot normer betraktas mot bakgrund av vilken sorts kommunikationsstrategier dessa tjejer har tillgång till – hur de, så att säga, känslomässigt »finns i världen« (jfr Bartky 1990:83).

Känslornas fångar

I ett försök att komma åt de processer genom vilka människor bestäms och definieras av framtida möjligheter och sociala strukturer har den brittiske kulturteoretikern Raymond Williams (1980:109) myntat begreppet *känslostrukturer* (*structure of feeling*). På ett sätt som liknar Bourdieus (1993:297ff) habitusbegrepp kan känslostrukturer förklaras som en sorts känslomässig bestämning av subjektet, som både skapas av tidigare erfarenheter och strukturella begränsningar och dessutom formar förutsättningarna för de sätt med vilka man meddelar sig med omvärlden. Enligt sociologen Mats Trondman (2007b:191), som sökt applicera Williams resonemang på svenska skolgångdomar, är det just denna dubbla betydelse – »att på en och

samma gång leva med en *socialt formad känsla* som också *känslomässigt formar det sociala*« – som gör att en känslostruktur kan sammanfattas som en fullständig nukänsla med vilken man förstår och hanterar livet mot bakgrund av tidigare erfarna känslor.

Det finns två poänger med att hänvisa till Williams begrepp. Den första handlar om hur känslor, i detta fall knutna till klass såväl som genus, betraktade som socialt, kulturellt och ekonomiskt skapade, aldrig i sig är entydiga. Istället måste de förstås som skilda sätt att kommunicera – sätt som genereras av personens tidigare sociala bestämningar och framtida möjligheter. Därför är det heller inte förvånande att observera hur känslor inte alltid betyder detsamma för de båda grupperna. Som vi ska se behöver det som bland S-tjejerna uppfattas som ilska och aggression inte alls betyda detsamma för en tjej i BF-klassen. Och det BF-tjejerna anser vara en vänskaplig retsamhet, kan bland S-tjejerna betraktas som uttryck för hat eller nedvärdering. I ett tidigare avsnitt har jag beskrivit hur Julia och Lina (S) betraktar ilska som den svåraste och mest otiliggängliga känslan. Det är svårt att bli arg, säger de och skrattar. Däremot enas de om att det trots allt är bra att kunna bli arg. Annars kommer känslorna ut på annat sätt. Men det är nog ändå killarna i klassen som oftast visar ilska. »Glädje är nog det som är lättast att visa«, säger Lina bestämt. »Det tror jag, helt klart. Hmm... Lättast är det att skratta, även om man inte är så glad«, säger hon och skrattar lite. »Det är väl det mest naturliga, eller vanliga, eller vad man ska säga.«

När jag några timmar senare sitter vid samma cafébord och upp-repar mina frågor till Petra och Veronica i BF-klassen, ser svaren radikalt annorlunda ut. »Det är ju mycket lättare att vara arg än att visa andra känslor! Det är nog sån jag är«, säger Veronica med bestämd röst. »Typ, mer irriterad«, fortsätter hon och flinar till. »Inte direkt så-där mjuk. Men glad. Glad och arg.« »Finns det nån man aldrig är arg på?« undrar jag vänd till de båda.

Veronica: Nej. Jag skiter helt i om det är en lärare eller vem det är. Jag tycker att tycker man att nåt är fel ska man säga det. Annars blir det

bara värre. Fast det är klart, mormor och morfar *kan* man inte blir arg på. Dom kan man bara inte skälla ut! Då sitter man istället där och ler och mesar sig som om man vore värsta ... Fast jag tror att vi i BF är mer arga än de i Natur eller så. Lärarna tycker helt klart att vi är bråkigare än andra klasser. Joakim [en av deras huvudlärare] hade ju blivit varnad att vi skulle vara så jobbiga, och att vi inte fattar nånting. Och att vi inte skulle få läsa B-kursen i svenska. Men du får ju ganska mycket problem av att folk tycker att du är så arg hela tiden, eller hur, Petra?!

Petra (skrattar generat): Ja!! Jag blir ju inte ens bjuden på fester ibland. Helt stort! Folk tror att man är så allvarlig hela tiden. Bara för att man låter arg behöver det ju inte betyda att man är det hela tiden.

Sänt blir jag så *förbannad* på.

Fanny: Tror ni folk behandlar en annorlunda om man är snäll och glad hela tiden?

Petra: Ja, helt klart. Men jag tycker att man är värsta mesen. Att man inte vet vad man vill. Jag tycker man ska stå för vad man tycker. Det är det viktigaste.

Skillnaderna i de båda samtalen är, som synes, slående. Medan Lina och Julia anser att det naturligaste och enklaste för dem är att vara snälla och glada, menar Petra och Veronica att ilska är den känsla som ligger dem närmast. Det är intressant att se hur de båda tjejparen diskuterar i termer av att vara delvis »fångade« i sina möjliga känsloutringar. Julia påpekar att det är viktigt att kunna bli arg, men att hon ändå har lättare att visa glädje. Petra och Veronica är medvetna om hur deras ilska framtoning ger dem dåligt rykte både bland lärare och kompisar. Petra, som ibland till och med går miste om festinbjudningar, försvarar sig med att man ju inte behöver *vara* arg bara för att man *låter* arg. Och Lina påpekar att det ju är lättast att skratta, även om hon egentligen inte är glad. I dessa förklaringar finns en intressant förskjutning. Den Petra som upplevs som arg och förbannad behöver alltså, enligt tjejernas mening, inte vara speciellt mycket argare än den Lina som hellre skrattar. Snarare än en fixerad inre känsla blir

ilska och glädje här en sorts möjlig väg att förmedla sig med omvärlden (jfr Lutz & Abu-Lughod 1990:11).

Med denna förståelse kan vi se hur känslor, i de olika grupperna, produceras inom ramarna för de enskilda personernas både språkliga och kroppsliga dispositioner. Det kommunikativa kapital man förfogar över är följaktligen färgat av specifika känslostrukturer, som i sin tur tar sig uttryck i olika sätt att kommunicera (jfr Trondman 2001b:212).

Den andra poäng jag hämtar ur Williams resonemang är nära knuten till den första. För i samma stund man börjar betrakta skilda känslouttryck, inte enbart som entydigt betydelsebärande, utan främst som historiskt och socialt bestämda sätt att kommunicera med omvärlden, blir frågan om frivillighet och medvetenhet aktuell. Mot bakgrund av deras historiska och sociala förutsättningar kommer de känslouttryck tjejerna iscensätter att röra sig om mer komplexa processer än ett frivilligt uppvisande av ilska, glädje, kontroll eller uppror. Detta skulle kunna förklara varför S-tjejerna, oavsett hur kritiskt avståndstagande eller subtilt parodierande de än förhåller sig till den normativa femininiteten, ändå allt som oftast införlivar de känslostrukturer som kopplas samman med den. Det får oss också att förstå hur BF-tjejernas beteenden och attityder inte enbart är ett medvetet och öppet avståndstagande från ideal de inte känner igen sig i. Språket, känsloutspelen och rörelseschemat är samtidigt deras möjliga och tillgängliga sätt att kommunicera med omvärlden, en sorts förkroppsligat svar, färgat av alla de gånger de historiskt och socialt bestämts som lägre, sämre och lite mindre fina än andra.

Vad vi ständigt måste påminna oss är nämligen att de olika känslouttrycken hela tiden värderas olika.⁴¹ Därigenom förpassas också enskilda individer till olika platser i samhällshierarkin. De processer genom vilka BF-tjejerna återkommande betraktas som både överdrivna och bristfälliga (»allför« sminkade, skrikiga, kaxiga, sexuellt tillgängliga) bestäms till stor del utifrån deras »avvikande« känsloregister (jfr Brown 1999:10ff). Samtidigt är det därigenom som de själva lokaliseras »de andra« och känner igen »de sina«. Mot denna bakgrund kan vi betrakta BF-tjejernas klassbestämda konstruktion av

genus såsom skapad och förmedlad genom en struktur av känslor – i opposition mot normer de inte känner igen sig i och samtidigt reproducerande sitt eget klassmässiga underläge. På liknande sätt bör vi förstå hur tjejerna i S-klassen, genom parodi och ironi, både förhåller sig jämliken kritiska och avaktande till den normativa femininiteten samtidigt som de till stora delar införlivar och iscensätter denna.

Genom att applicera begrepp som känslstruktur kan vi följaktligen lättare förstå hur normer reproduceras genom att känslomässigt införlivas i den egna identiteten. Det är med dessa tankar i bakhuvudet vi får förstå hur Marika (i S-klassen) i samtalston kan utbrista »Åhhh, nej men gud vad jobbigt!« när en av hennes nogsamt manikyterade och sparade naglar går av, medan Tina (i BF-klassen), inför samma incident, högt och ilsket utbrister: »Aaajj!! Jävla bajs fitta kuk!«

Det är emellertid inte enbart möjligheten eller svårigheten i att uppvisa ett visst register av känslor som bestämmer vilken sorts kvinna man kommer att betraktas som. Skapandet av feminint genus inbegriper också förmågan att *erhålla och upprätthålla en viss sorts relationer och utsluta andra*. I nästa kapitel kommer jag att undersöka hur dessa relationer förväntades och kunde se ut.